

Lamed

List za radoznale
Izabrao i priredio Ivan L Ninić

Godina 17

Vanredni broj 3

Novembar 2024.

Zapisi Ane Šomlo

Dnevničke beleške

Police za knjige u mojoj sobi zasute su korinicama iz kojih izviru požuteli isecci iz novina, moji tekstovi koje decenijama objavljujem u raznim jugoslovenskim, izraelskim i sada srpskim listovima.

Godine 1957, ujesen, dobila sam stipendiju za postdiplomske studije na Univerzitetu u Jerusalimu. Tada sam imala dvadest i jednu godinu. Moj muž Ivan Ninić i ja krenuli smo u Izrael. Pohađali smo časove za strane studente koji su dolazili da usavršavaju postdiplomske studije i hebrejski jezik u Mahon Grinbergu u Jerusalimu. Istovremeno, slušala sam predavanja na Univerzitetu.

Nova sredina bila mi je vrlo zanimljiva, pa sam počela da pišem i novinske tektove. Prvi dopisi objavljeni su mi u beogradskoj Dugi, poslani iz Jerusalima, 1958. godine, zatim u Politici, a onda u NIN-u, novosadskom Dnevniku, Ježu, Intervjuu, Književnoj reči, Književnim novinama, Vremenu, časopisima Pismo i Književnost, pančevačkim "Sveskama"... Neke od tih isečaka sam sačuvala, a neki nisu nikada ni stigli do mene. Kako sam od 1960. radila kao novinar na beogradskoj Televiziji, to su mi se TV prilozima često paralelno pojavljivali sa člancima u štampi.

Ovde, u Izraelu, povremeno objavljujem u književnim novinama "Itan 77", dnevnom listovima "Haarec" i "Maariv", časopisu "Jerusalim". Mada

sam u međuvremenu objavljivala i romane, zbirke priča i prevode knjiga sa ivrita, navikla sam, kao što to obično svi novinari čine, da sve događaje u životu posmatram kao – da li je to ili nije tema za novinski tekst?

Ovo su samo neki od mojih zapisa o susretima, putovanjima, izložbama, sajmovima knjiga u svetu i ličnostima, među kojima ima i onih koji su se preselili u večnost.

Moj prvi novinski tekst KROZ NEGEV DO EJLATA objavljen je u Dugi 1958. godine. Novinarstvo je postepeno, ma koliko sam do tada truda uložila u orijentalistiku, zatamnilo moje interesovanje za filologiju.

Na povratku iz Izraela, 1959. godine, čim sam raspakovala kofere u Beogradu, pronašla sam svoju staru pisacu mašinu, nabavila indigo i počela da pišem novinske tekstove.

Kroz Negev do Ejlata

U Jerusalimu je praznik. Na fakultetu deset dana neće biti predavanja. Prava prilika za putovanje. Uzeli smo mapu Izraela da napravimo plan izleta. Ugledala sam grad Beer Ševu i setila se da je tamo Avraham iskopao sedam bunara, pa je stoga taj grad nazvan Vir Savija. Odatle ćemo krenuti na jug, kroz pustinju Negev do Ejlata. Za taj bi nam put od 400 kilometara trebalo oko 800 izraelskih funti, a mi smo imali para samo za 200 kilometara.

Ivan i ja krenuli smo sa kišnim mantilima i torbom preko ramena. Izašli smo iz Jerusalima, stali na drum i počeli da mašemo kamionima koji su se kretali ka jugu, pokazujući pravac našeg puta. Prođe ceo sat dok nas jedan šofer nije primio u svoj kamion. On nam je ispričao da je iz Jerusalima i da je to jedini lep grad na svetu, da takvog sličnog nema i da je prostor kroz koji prolazimo jedini zeleni kraj, da je zelen čak i leti, a da na drugim mestima nije, pa da i tada ima povetarca kakvog nigde na svetu nema.

Rekla sam mu da u mojoj zemlji, daleko preko mora, duva snažan vetar i sa takvim oduševljenjem mu govorila o košavi, da mi je prosto bilo krivo što kod nas nema još nekog jačeg vetra o kome bih mu pričala, pa onda počnem o zelenilu – kako je kod nas sve i svuda samo zeleno i da ovo ovde kraj Jerusalima nije ništa (i stvarno nije) prema onom našem zelenilu. Vidim da mu nije pravo što je kod nas sve tako zeleno, pa počnem da

hvalim narandže i vidim da mu je milo. Kod Ramle nam se put razilazio, pa smo opet izašli na drum, mahali i jedan šofer je zaustavio svoja kola i odvezao nas do Gedere. I njemu sam ispričala ko smo i šta smo i odakle smo i kuda nas put vodi, a on meni da je iz Gedere i da je Gedera lepa, ali da ovakvog kraja kao što je ovaj, njegov, nema nigde. Tačno je, ovako divnih vrtova narandži u svetu nema, pa se osetim pobuđenom da mu pričam o našim voćnjacima i šljivarima. I opet zapazim da ni njemu nije pravo što u našoj zemlji daleko od mora ima na stotine hiljada vinograda, pa počeh da hvalim narandže i tako se lepo rastadosmo.

Bližila se noć, pa smo potražili autobus za Beer Ševu. Tamo ne nađosmo sedam izvora. Bilo je već kasno. Učinilo mi se da me Beer Šava na nešto podseća, pa kad sam malo razmislila setila sam se Divljeg zapada. Mladići sa šeširima širokih oboda i palčevima zakačenim o kajiš na kukovima, a tamo negde visio im je, ali samo po jedan revolver. Sporim korakom išli su kroz grad. Neko reče da je sutra vašar i da će se iz svih krajeva Negeva sakupiti Beduini da izmenjaju svoju robu. Beše već mrak, pa uđosmo u jedan hotel – 8 funti – pa izađosmo.

Velike plakate Foli Beržera privukoše našu pažnju, pa pružismo blagajniku 45 pijastra (groša). Izračunalli smo da bismo za istu bioskopsku ulaznicu u Jerusalimu platili celu funtu, a nismo, znači uštedeli smo, pa mi bi drago što tako pametno kalkuliramo. Foli Beržer – Pariz – Beer Ševa. Bila sam zadovoljna što razvijam svoje poznavanje umetnost...Evropa... Zapad... Bliski istok...Biblija...istorija...Avimeleh - Edi Konstantin.

Prava noć. Kuda ćemo? U park. Primetila sam da su policajci kraj parka. Zaključili smo da je to dobro. Pa se setih da nije. Ali, možda i jeste. Može nam se ipak desiti da spavamo pod krovom.

Seli smo na klupu i prvi put primetili koliko je to mala, tvrda i neprijatna stvar. Glava ubrzo poče da mi pada. Sanjala sam žandare kako me hapse i Beduine kako me oslobađaju, pa sam u snu svima pokazala pasoš i kad su videli odakle sam odmah su me pustili na slobodu.

Ali, to mi brzo dosadi, pa počeh da bdim. Na pamet mi padoše sve strašne stvari – naravno rat, pa matematika. Ustanovih da sam vrlo srećna i da je divno putovati ovako bez predrasuda o neophodnosti novca. I naravno, zaključim da je novac divna stvar, ne tek tako da stoji u banci, ali da imaš toliko da sebi možeš da platiš prenoćište.

Primetih da su noći vrlo duge.

U ranu zoru popili smo espresso i krenuli kroz pustinju.

“Lepa je pustinja u rano jutro”, rekao nam je šofer.

“Da, lepa je, veličanstvena. A kod nas ima reka”, kazah mu. Kada me je upitao – koliko - zbunila sam se. Nikada o tome nisam razmišljala. Ponovih – Mnogo. A on me opet upita – Koliko?

Kako nisam umela da mu odgovorim, on poče da pogađa, pa reče – Možda pet!

“Kakvi pet! Mnogo!”

“Možda deset”? - pokuša on.

Ma kakvi deset, preko sto, kazah, pa kad videh kako se začudio, počnem da nabrajam: “Dunav, Sava, Drava, Morava i još jedna Morava, pa Soča, setih se Tamiša i dalje ni da maknem. Kasnije sam se u sebi čudila kako to da mi Neretva nije pala na pamet i čvrsto reših da će prva stvar kada se vratim u Jerusalim, biti da proučim malo geografsku kartu Jugoslavije. Ako svoju zemlju ne znaš, kako ćeš drugu upoznati?”

Šofer je zaustavio kamion i rekao da se tamo na stotinak metara iza brega nalazi lepo selo i da bi valjalo da ga vidimo. Prošli smo 200 metara i više, a sela niotkuda. Uplaših se... Sami u zoru u pustinji. Ugledah velike žute mrave i pomislih – pustinjski. To su oni što čoveka živog zakopaju, pa kad osetih jednog kako mi mili niz nogu, pomislih – počeli su. Ali, to beše bubamara.

Sunce se visoko diglo nad pustinju i pesak se užario pod njim. Nigde ni žive duše. Prođe jedan kamion pun kamenja. Šofer nije hteo da se zaustavi. I prođe drugi, pa nas ni on ne primi, I tako još puna dva sata. Sunce nam je bilo upravo nad glavom, pa se zaželeh Beograda i aprilskih kiša, pa ispričah to šoferu autobusa koji mi je pružio ruku da se popnem uz visoku stepenicu i sednem na pomoćno sedište kraj njega. “Vrućina je paklena” – rekao nam je, a ja njemu, da je tamo daleko u mojoj zemlji nedavno pao sneg. Kada sam videla da mu nije pravo što kod nas pada sneg, a u njegovoj zemlji je suša i ova pustinja koja je najlepša sa svojih četrdeset boja i gde kiša nikad nije pala i gde je i pored četrdeset boja sve tako crveno-žuto, usijano i obojeno kao samo sunce i gde Bog ne da ni toliko kapi da kamile mogu travu, tako skromnu hranu, u peskovitoj dolini da nađu.

“U mojoj zemlji, daleko preko mora, biće možda poplava”, kazala sam mu, pa mu bi žao našeg naroda i naše zemlje. Onda smo zaključili da na kugli zemaljskoj nešto nije u redu i da je to možda zbog atomskih proba. Pohvalila sam mu se da smo se mi među prvima izjasnili protiv atomskog naoružanja. Drugi putnici, sada nas je bilo već više, pitali su me - kako je sada kod nas i kako je Tito?

“Tito? Tito – rekla sam – “hvala, dobro je”. Zamalo da kažem – dobro smo. Toliko mi se Tito učinio blizak, jer tako je tim ljudima u autobusu izgledalo, kao – Tito, mi, Jugoslavija – jedna celina. To mi se dopalo, pa sam počela da se hvalim kako smo mi ovo i ono uradili. Bilo mi je žao što nemam sliku našeg novog Beogradskog sajmišta da im pokažem, ili bar zgrade Novosadskog fakulteta, pa sam se setila da im ispričam kako mi besplatno studiramo. To se najviše svidelo šoferu, iako mi nije baš poverovao.

“Ja imam pet sinova”, reče “i svih pet bih dao da budu doktori. Zar to može?”

Pa kad sam mu rekla: “Da!” – ispitivački me je promotrio i nije sasvim poverovao i ponovo upitao:

“A kako je, inače tamo kod vas?”

Rekla sam mu opet: “Kod nas je dobro.”

Stigli smo do kibuca Zdej Boker (Dolina kauboja). Pokazali su nam drvenu kućicu u kojoj je živeo Ben Gurion i gde uvek provodi svoje slobodno vreme. Krivudali smo još 247 kilometara uzanom tamnom trakom kroz pustinju. Prošli smo kraj Micpe Ramona, malog naselja. Čudno mi je bilo da vidim decu u

užarenom srcu pustinje, u njihovom domu, dvorištu, tako dalekom i tuđem. Stari napušteni grad Avdat veličanstveno je stajao na najvišem bregu Negeva sa Beduinom u beloj odeći. Podsećao je na davno minula zaboravljena vremena. Prošli smo kraj Solomonovih stubova, a u sumrak stigli u Ejlat.

Jedna devojka je pevala: "O daroma, o daroma, le Ejlat. (Na jug, na jug, do Ejlata). Nedaleko se mogla videti već osvetljena Akaba. Zagazila sam bosom nogom u još topao šljunak, pa sam zaronila u Crveno more i posle duge pustinje i puta kao trake kroz nju, morska voda me je kao melem privila.

No uživanje nije potrajalo. Prošao je dan i spustila se druga noć. More je noću podmuklo i sa njega duva hladan vetar... Uvili smo se u kišne mantile i pokušali da uživamo na obali u sumraku. Izletnici su zapalili logorske vatre, razapeli šatore, a ja stegoh jače oko sebe mantil i pomislih na svoju sobu daleko preko mora i rastužim se. Sela sam kraj vatre i okusila vruć krompir pečen u njoj, slušajući pesmu o jugu i Ejlatu.

Ništa ne traje tako dugo kao noć na obali.

Ali, zora je bila blaga, rumena i bistra. Okupali smo se u njoj i crvenomorskoj vodi i zaželeli se svog doma i jerusalimskog svetog grada, pa stadosmo na drum i prođosmo još jednom kraj Bir Taba i Solomonovih crvenih stubova. Naši saputnici izvadiše svoje kutije, pa počеше da sakupljaju kamenčiće i slikaju nebo, more, sunce. Uzdahnula sam tužno kad sam pomislila da moja mama neće moći da kaže svojoj susetki: "Vidiš, ovo ovde na slici ti je Crveno more, a ovo ovde je moje dete, jel' ti se čini da je smršala?"

Znam da bi moj otac rado video svoju kćerku kraj Akabskog zaliva, na granici Izraela, Jordana i Egipta, toj tako važnoj političkoj tački za svetski mir, ali šta ću? Nemamo fotografski aparat. Setih se da su me školjke nekada radovale, pa se sagoh da ih skupljam. Onda sam videla samo decu oko sebe, pa se postideh i ostavih Solomona i njegove stubove i čuh kako devojka peva: "O, cafona, o cafona leHeifa..." (Hajdemo na sever, na sever, u Haifu).

Pred ponoć smo stigli u Tel Aviv, veliki i osvetljen kao preookeanski brod. Odatle produžismo za Jerusalim.

I bi noć treća – pomislih – divno je videti svet, jer tek onda znaš koliko ti je dom drag.

Ne smeš reći – ne znam

Mada sam svojima u Beogradu pisala da smo Ivan i ja bili na izletu do Crvenog mora i da nam je bilo veoma lepo, oni su se zabrinuli kada su pročitali moj tekst u Dugi. Smatrali su da je taj put bio opasan po život, mada su bili i zadovoljni, jer su svi naši rođaci i prijatelji kupili taj broj Duge. Mama je obećala da će ga sačuvati, ali negde se, ne zna kako, zagubio, kao i naredni koji je kasnije bio objavljen. Na svu sreću, ja sam sačuvala svesku iz koje sam prepisala stranice o našem putovanju.

Ovi dopisi iz Izraela bili su povod da me glavni urednik Vladimir Paskaljević, kada sam se vratila u Beograd, pozove da budem stalni saradnik Duge.

Studenti u Izraelu rade preko leta da bi mogli da plaćaju svoju školarinu. Kako smo Ivan i ja studenti i nemamo para i ne samo za školarinu, odlučili smo da nađemo posao. Posavetovali smo se sa prijateljima.

Naravno, prvo pitanje koje su nam postavili i koje su kasnije svi ponavljali, bilo je:

"Šta znate da radite?"

Na to bismo se mi zgledali i jedan od nas bi, onaj čiji su živci slabiji i to dugo ćutanje ne može da izdrži, odgovorio:

"Znate, mi smo studenti."

"Studenti, čega? Imate studente i studente, recimo tehnike, koji se već snađu oko nekih mašina, studente poljoprivrede, razume se, i oni sa medicine – u bolnici, naravno, kao medicinske sestre, bolničari, a ima i takvih..."

"E, mi smo baš od takvih, znate mi filologiju, filozofiju..."

Tu bi obično došlo do prijateljskog stiska ruke i najboljih želja, sa nadom da će se ipak sve dobro završiti i preporukom za prijatelja, što je već počelo da me podseća na priču o putu preko tri staklena brega. Možda bismo i mi lutali preko bregova da nam jedan od prijatelja nije otkrio prečicu.

"Pre svega" – savetovao nam je – "ne sme se reći - Ne znam ovo i nisam ono. Sve znaš i sve si bio, jer sve se može naučiti, naravno, ako se hoće. Treba samo biti odlučan."

Pokazalo se da je naš iskusni prijatelj bio u pravu. Uskoro su nas pozvali na farmu u Bejt Jichak sa kratkim obaveštenjem: "Jedna porodica putuje u inostranstvo i ima poverenja da celu farmu ostavi vama da se o njoj brinete. Na farmi ima svega, ne mora se ništa kupovati."

Koja porodica i kakva cela farma? Uхватила nas je laka panika. Tako smo nas dvoje krenuli u Bejt Jichak, lepo malo selo blizu Natanije. U autobusu me je mučila misao da možda na farmi, kad već ima svega, ima i mleka, pa rekoh to svom mužu.

"Valjda se ne bojiš krava?"

"Pa, pravo da ti kažem, nije mi svejedno. Krave se ritaju, a i ne znam da ih muzem."

"Ništa, naučićeš vremenom" – pokušao je da me teši. "Krave su dobre. Najzad, sve se da naučiti".

Rekla sam mu da će on morati da muze krave. Nisam znala otkuda mu tako nakaradna shvatanja – da je to isključivo ženski posao. Došlo je do vrlo oštre diskusije o pravima i dužnostima žene u kojoj sam ja, naravno, zastupala napredne ideje.

Srećom, stigli smo na vreme do farme, tako da naša rasprava nije uzela snažan zamah, kako se na početku moglo očekivati. Gazda nas je vrlo ljubazno dočekao (kao profesor đake na maturi). Odmah smo počeli da pregovaramo. Kao i obično i on nas je pitao šta sve znamo da radimo i uz to dodao da ćemo biti sasvim sami, sem njegovog malog sina koga će nama poveriti.

Gospode Bože, sin! Pa šta ću sa njim? Bojala sam se krava, a sad sin. Ne znam šta deca jedu, ne umem da ih oblačim...

"Sa decom, naravno, znate da postupate? Pa tu nema šta, jednostavno – dete kao dete", kaže gazda.

"Svakako, potvrdim i od nelagodnosti se osvrnem. Iza prozora štale stajale su tri krave. Moj prestravljeni

izraz je verovatno odao moje iznenadjenje, jer domaćin odmah reče:

“Nisu, nisu naše. Komšijine su. Vi sigurno niste radili sa kravama, pa ste se zabrinuli kada ste ih videli?”

“Sa kravama? Kako da ne! Još kad sam bila mala muzla sam krave, a odonda nisam”. Interesantno kako se čovek oseća lako kad ne mora da brine o kravama. Ranije to nisam primećivala. Međutim, kad smo ostali sami, muž me je strahovito izgrdio i nazvao lažljivicom, što me je jako zbolelo. Pokušala sam da ga podsetim kako su nas upozorili da moramo da se pretvaramo kao da sve znamo, ali on se pravio kao da je to zaboravio.

“Sigurno imate koze, ovce, magarca možda?” – pokušala sam da povedem razgovor.

“Ne, mi imamo samo kokoške”.

“A, kokice? I ništa više, sem sina?” (Muž me je munuo laktom u slabinu.)

“Pa to je igračka”, rekla sam. “A koliko kokica imate?”

“Pa oko 2.000”.

Uzdržavala sam štucanje koje me je naglo spopalo.

“Bavili ste se živinarstvom?”

Smatrala sam da ovog puta muška glava treba da se izjasni.

“O svakako” – reče moj muž posle dužeg oklevanja slabim glasom.

“Imali smo kokoške kod kuće”.

Pomislila sam da je i on počeo da izmišlja i da tek to ne bi bilo pravo mojoj majci. Iskoristila bi momenat da kaže da ona neće i ne želi da se meša u moj život, ali nažalost i ovog puta se, u ostalom kao i do sada, pokazalo da je ona bila u pravu. Smatrala je da istina, ma kako bila gorka, ne sme da se krije.

Počela sam da izlažem svoju teoriju o živinarstvu (nekada je moja baba imala kokoške u dvorištu, a i mi smo jednu držali za vreme rata u kadi. Zvali smo je Milica. Snela nam je nekoliko jaja, ali ni ona nije bila dugog veka.)

“Dva puta dnevno dobiju kukuruz, naravno pasu travu i piju vodu,” rekoh i pomislim, gospode Bože, gde mogu da nađem livadu dovoljno veliku da napravim dve hiljade kokoši, za to mi treba čitava prerija, a ovde je sam kamenjar i pesak.

“Ovde se kokoške ne hrane kukuruzom, a nema ni trave.”

“Pa šta jedu?” - upitam i time napravim taktičku grešku.

“O, pa vaše kokoške ne jedu ono što naše jedu, ali najzad, sve se da naučiti” – rekao je moj muž i prekorno me pogledao.

Tako smo zaključili posao. Gazda je izašao da nas isprati. Bio je već sumrak. Primetila sam da na više mesta gori vatra. – Pazi, veselo neko selo, svuda logorska vatra! – kažem.

“Ne, ne, nasmejao se gazda – to je zbog zmija”.

“Kakvih zmija?” – upitam. Utom je prošao neki seljak kraj nas sa debelom crnom zmijom probodenu štapom.

Gazda me je pogledao i blago rekao: “Ne plašite se, ove nisu opasne. Ima malih, šarenih, te su gadne

otrovnice. I skaču, pa ih ne vidite. Pametnije je ne ići bos, ali ni to ne pomaže. Da, zaboravio sam da vam kažem. Imaćete oko 250 voćaka da okopavate i zalivate. Lak posao! E, pa milo mi je što smo se sporazumeli. Dovidjenja do kraja školske godine. Čekam vas!

Ušli smo u osvetljeni Tel Aviv. Bila je već duboka noć kada je autobus stigao do ulaska u Jerusalim 27. juna 1958. godine.

Nisam znala da se kokoške ponašaju kao zveri. U lulu – kokošinjcu, svaka je imala svoju žičanu kabinu i svakog jutra je dobijala vodu i hranu, ali to joj nije bilo dovoljno, čak i kada ne bi sve pojela i popila. Probila bi kljunom mrežu svoje susedke i ključala bi je dok kroz perje ne bi probila do njene krvi. Tako smo morali da ih spasavamo jedne od druge. Dečak, Šaul, bio je vrlo samostalan i nije dozvoljavao da se mnogo brinemo oko njega. Vodio je sam svoj život. Družio se sa decom u susedstvu, spremao se da najesen krene u školu.

Jednog jutra, kada sam ušla u kokošarnik da napojim živinu i htela da se vratim u kuću, videla sam na pragu veliku crnu zmiju kako uspravno stoji kao da namerava lično da otvori vrata. Zanimela sam, a onda sam pustila krik kakav nisam znala da posedujem, bio je tako snažan i prodoran. Šaul se pojavio pod jednom palmom i upitao šta se dogodilo. Podigla sam ruku u pravcu zmije.

“Pa što se dereš?” – pitao me je – “to je zmija koja se hrani pticama, njen ujed nije otrovan.”

Jedva sam došla k sebi. Samo mi treba da me dotakne. Ni otrov mi ne bi bio potreban da uginem. Tu sam zmiju i kasnije sretala kao susedku. Penjala se uz drvo, šetala dvorištem, ali izbegavala sam da joj se približim. Međutim, jednog se dana pojavila mala šarena zmija sa podignutom glavicom, šarka. Ivan je zgrabio lopatu i presekao je na nekoliko mesta po telu. Svaki se njen deo vijugao samostalno do kasne večeri. Sledećeg dana smo ih zakopali.

Kokoške su bile vrlo vredne. Svakog dana oko hiljadu jaja bi snele. Morala sam pojedinačno da ih izmerim na posebnom kantararu i sortiram u četiri veličine. Oko podne bi stigao kamion i šofer bi preuzeo kutije sa jajima.

Vreme je bilo tako toplo, rad naporan, da knjige gotovo nisam otvarala. Sve ono što sam mislila da ću naučiti ostalo je za jesen kada se gazda bude vratio iz Londona.

Bio je zadovoljan našim radom, isplatio nam je dogovorenu zaradu i mi smo oputovali na Mrtvo more.

Fudbalere hrane mrkvom

Izrael ima modernu kuhinju, ali se kuva i po biblijskim receptima

Tekst u Dugi pisan je ravno pre pedeset godina. Prilikom ponovnog dolaska u Izrael zapazila sam da su se običaji ovde pomalo promenili. Nisam u toku čime hrane fudbalere, ali se u samouslugama koje su otvorili najčešće doseljenici iz Rusije, može naći izvanredna pršuta, koja je ukusna gotovo kao ona zlatiborska. Karmenadle su, takođe, vrlo dobre. Naravno, sve se to drži u posebnim rafovima, daleko od onih za mlečne

proizvode.

A što se tiče kupaćih kostima, baš pre neki dan, prolazeći ulicom prema moru, gde su pobožne devojke sa Biblijom pod pazuhom, u tamnim čarapama ispod dugačkih sukanja, odlazile u hram, na obalu je sišla preplanula devojka u bikiniju, vrlo zgodna. I niko nije protestovao, naprotiv, mladići su je ljubazno posmatrali.

Tradicionalna svečana večera za petak uveče, erev-šabat, i danas u mnogim domovima, uz čašu crnog vina okuplja porodicu.

Specifičnost izraelske kuhinje je, svakako, njena raznovrsnost. Možete ući u desetak kuhinja u Jerusalimu i u svakoj ćete naći isto povrće, pripremljeno na potpuno različit način od onog prethodnog, dok vas može iznenaditi neko varivo od peršuna, garnirano faširanim šniclama, začinjnim suvim groždem, biberom i cimetom, ako ste imali sreću da nađete na jelovnik persijskog porekla. Ukoliko se, međutim, nađete u Baki, jednom kraju Jerusalima, možete osetiti miris đuveča, sarmi ili nekog drugog našeg jela, jer u tom delu grada žive doseljenici iz Jugoslavije. U mađarskoj kuhinji se svakako može zateći neki gulaš, u poljskoj slatka riba sa paradajzom, u američkoj meso u sosu od jabuka...

Dakle, iako je nacija dobila svoju državu, kuhinja nema svoj jelovnik. Ljudi su u ovoj oblasti ostali sentimentalni prema rodnoj grud. Koliko je način ishrane važan čovek može da zaključi tek kad se nađe u nekoj stranoj državi. I nesvesno prvi nastupi nostalgije nastaju u kuhinji, ili u trpezariji, zavisi gde se ručava.

U Izraelu često dolazi do razvoda braka zbog neslaganja u kulinarstvu. Interesantno je da pripadnici mlade generacije ne znaju jezik svojih baka, ali kuhinjske recepte pišu na ivritu i čuvaju ih za svoju decu. Ova tradicija predavanja recepata tako je snažna da su do danas sačuvani neki biblijski recepti po kojima se pripremaju jela, naročito za praznike.

I pored raznovrsnosti izraelska kuhinja poseduje jednu osnovnu odliku – “košer”. Po biblijskom zakonu mleko i meso se ne smeju mešati, tako da je i kuhinja prema tome podešena. U kuhinji postoji simetrična podela sa dve sudopere, i dva plakara. Sudovi u kojima se kuvaju mlečni proizvodi ne smeju doći u dodir sa sudovima za meso. Pedantnost domaćice u nekim slučajevima ide dotle da se čaše za mleko ne smeju upotrebljavati kad se za stolom služi meso, već za tu priliku postoji drugi pribor čaša.

Pobožnost Jevreja i odanost verskim zakonima je toliko jaka da je svinjsko meso, koje je zabranjeno jesti i spominjati! Umesto “hazir” što znači svinja, kaže se “druga stvar”, jer je i sama reč, po ovdašnjem mišljenju, bogohuljenje. Ova strogost poslužila je kao podrška opstanku Jevreja, kao i ostali verski i nacionalni običaji, ali slabe među mladom generacijom.

To nepoštovanje tradicije otišlo je tako daleko, da je jedan mesar otvorio kasapnicu svinjskog mesa u Jerusalimu. Negodovanje građana bilo je tako snažno da je radnja privremeno bila zatvorena. Međutim, radi vernih kupaca mesar je žrtvovao svoj dobar ugled, a

pobožni Jerusalimljani prelazili su na drugu stranu ulice.

Letos je baš prekoputa ove kasapnice, otvoren bazen za plivanje, što je izazvalo burne rasprave i demonstracije pobožnih. Žene se u tom bazenu pojavljuju pred muškarcima u kupaćim kostimima, dok većina njih ni po najvećoj vrućini ne ide bosonoga, jer verski zakoni to zabranjuju. Sada su pobožni Jerusalimljani u nedoumici: ne prolaze kraj mesarnice, a ne smeju ni pored bazena, pa idu sredinom puta.

Najzad, za ovih desetak godina od stvaranja Izraela i jelovnik počinje da dobija svoju formu, što mu svakako diktiraju temperatura zemlje i cene. Za jedan kilogram goveđeg mesa možete kupiti 40 kilograma narandži, što ljude u Izraelu navodi na zaključak da je ovo voće puno vitamina, a da meso podiže krvni pritisak, pa prema tome podešavaju i svoj jelovnik. Tako ćete u kući sa dovoljno materijalnih sredstava biti posluženi samo jednom nedeljno mesom. Voće je vrlo jeftino i jede se u svako doba godine i dana u velikim količinama u svakoj kući. Osim južnog voća koje poznajemo, postoje i vrste plodova za koje nismo čuli, kao gujava, ukusa sličnog dinji, a oblikom kruški i avokado, čiji je plod mastan i maže se umesto putera na hleb; zatim sladak plod kaktusa – sabra.

Žena u Izraelu obično radi od osam do četiri časa, pa se primenjuje engleski način ishrane. Bogat doručak sa jajima “na oko” (naravno, ne i sa šunkom) šamenet, sličan našem mileramu i leben – kiselo mleko. Za doručak se obavezno služi i “salat-jerakot” – salata od raznog povrća. Oko sedam sati se priprema topla večera: varivo sa jajima ili “kicicot” (faširane šnicle od mešanog povrća), mada mogu biti i od živinskog mesa; salata, prelivena šamenetom i voćna salata. U podne se obično pojede sendvič, naravno mlečni ili sa mesom, a svaka vrsta mesnatih proizvoda mora biti spravljena po “košer” receptu, što, između ostalog znači da meso treba držati u slanoj vodi pre nego što se služi.

U vozu ili autobusu često možete da vidite mladu devojku kako vadi iz džepa presnu kelerabu, šargarepu ili paradajz. To je njena obavezna užina i mladi i stari Izraelci nose pune džepove “botnim i garinim” – kikirikija i raznog sušenog semenja.

Na ulicama se prodaju “falafe”, vrlo ukusan izraelski specijalitet. To su male lepinje punjene pečenim knedlicama od povrća, sitno sečenim paradajzom, krastavcem i prelivene “thinom”, nekim ljutim specijalitetom, čije je poreklo teško ustanoviti, verovatno od sezama. Drugo omiljeno jelo je “humus” kaša od semena koja pomalo liči na pasirani pasulj, od leblebije, služi se u plitkim tacnama, začinjnim raznim mirođijama, a umače se zalogajima lepinje.

U Izraelu se ide na večeru “na humus” kao kod nas na čevapčice. Troši se ogromna količina voćnih sokova kao i onih od povrća. Najomiljeniji je sok od šargarepe. Dok se svi fudbaleri na svetu hrane kaloričnim jelima, prvenstveno mesom, Izraelci kažu da svoj tim pre utakmice nahrane mrkvom. I, sudeći bar po poslednjim fudbalskim susretima kaloričnost šargarepe identična je sa hranom naših reprezentativaca.

U svakoj izraelskoj kući obavezna je svečana večera za “erev šabat” – petak uveče. Služi se obično punjena

riba i "šolet" pasulj koji se kuva na tihoj vatri ceo dan.

Najzad, ima i biblijskih jela, kao kolači "oznej Aman" – Amanove uši – koje svaka domaćica priprema na razne načine, što zavisi od toga gde su njeni preci proveli poslednjih 2000 godina.

Susret sa profesorom

Mada sam gotovo svakodnevno odlazila u Dugu i očekivala da ću postati stalni član redakcije, razmišljala sam i eventualno o radu na Fakultetu. Uložila sam šest godina života u orijentalistiku i mislila sam, a još više su to smatrali moji roditelji, da je šteta da se ne bavim filologijom, pogotovo što se govorilo o tome da će se na Filološkom fakultetu u Beogradu otvoriti i katedra za hebrejski jezik.

Potražila sam profesora doktora Fehima Bajraktarevića. Htela sam da se posavetujem sa njim o svom budućem radu, da mu ispričam kako se studira u Jerusalimu. Kada sam 1953. upisala prvu godinu Orijentalistike na Univerzitetu u Beogradu i kod njega slušala predavanja o persijskoj književnosti, pričalo se da on zna četrdeset i pet jezika. Da zna arapski i turski to sam videla, jer nam je predavao jezik i književnosti pisane na tim jezicima. Na prvoj godini bilo je upisano nas šezdesetoro. Kasnije se broj smanjio, mnogi su odustali, ali su nam se priključili studenti sa starijih godina kojima su preostali nepoloženi ispiti. Nisam mogla pretpostaviti da me se profesor seća.

Ušla sam u njegov kabinet razmišljajući kako da ga oslovim. Međutim, on me je sa osmehom i pogledom iznad naočara preduhitrio: "Šalom, Ana Šomlo, ma šlomeh? Ejh haja birušalajm?" (Dobar dan, kako je bilo u Jerusalimu?), što me je iznenadilo. Pred odlazak u Izrael javila sam mu se, ali nisam verovala da me se seća. Bila je rana jesen kada sam krenula na put i predavanja na fakultetu još nisu bila počela. Sada sam mu pričala o časovima arapskog, pomenuvši profesora Blaua, nekadašnjeg njegovog studenta, prenevši mu njegove pozdrave, a on me je upitao i za svog studenta, sada profesora Ejala i neke druge nastavnike koje nisam upoznala. Kada sam zapazila kako savršeno pamti imena svojih studenata, pomenula sam mu da je i moja majka tridesetih godina slušala njegovu predavanja na časovima svetske književnosti na Beogradskom univerzitetu i da mi je o tome pričala. Prekinuo me je: "Kako se zvala vaša mama?" "Budimka"- rekla sam, a on je dodao: "Smederevac, da, sećam je se. Bila je veoma lepa, ali i dobar student. Kako sam čuo, postala je profesor književnosti, negde u Srbiji. "Da", potvrdila sam, "predavala je i meni, kod nje sam maturirala u Novom Sadu".

Posmatrao me je sa osmehom i rekao: "Prenesite joj moj pozdrav..." Bila sam iznenađena da pamti svoje studente između dva svetska rata. O profesoru Bajraktareviću pričale su se bajke, ali istinite. A povrh svega, sem knjiga koje je pisao i prevodio, gajio je divne ruže u svom vrtu u beogradskoj Profesorskoj koloniji.

Znam šta znači malo poznat jezik u svetu

Te jeseni, kada smo se vratili u Beograd, sreli smo jednog dana na Kosančićevom vencu Dejana Bogdanovića. Studirali smo istovremeno orijentalistiku. On je bio stariji od mene, već apsolvent kada sam se ja upisala na fakultet. Bio je vrlo lep mladić i veoma se dopadao devojkama. Nije mi tada delovao kao neko ko će se posvetiti nauci. Pozvao nas je, mene i Ivana, kući na kafu i ispričao nam šta je nakon studija radio.

Događa se, još jednom, da naši jugoslovenski orijentalisti otkrivaju lepotu književnosti Istoka svetu, a mi je možemo čitati samo na francuskom, nemačkom ili engleskom jeziku. Tako je Dejan Bogdanović, profesor u pariskoj Visokoj školi živih orijentalnih jezika, a uz to se bavi i prevodjenjem persijske književnosti na francuski jezik. Njegov izbor savremene iranske poezije objavljuje se u francuskim književnim časopisima i antologijama, a trenutno radi i na prevodu jednog klasičnog dela iz dvanaestog veka.

Možda je profesor dr Fehim Bajraktarević upozorio mlade orijentaliste da posvetiti život izučavanju ovih teških jezika i nama stranih, ne obezbeđuje pravo priznanje i podršku naših izdavača. Ime profesora Bajraktarevića veoma se ceni u svim evropskim naučnim krugovima, naravno onim koji se bave izučavanjem istočnjačke filologije i književnosti. Njegov prevod persijskog klasičara iz X veka Firdusija "Rustem i Suhrab", epizode iz "Šahname" sa originala, objavljen u izdanju Srpske književne zadruge 1928. godine, a preveden na gotovo sve svetske jezike i danas se na predavanjima persijske književnosti i jezika navodi na katedrama za orijentalistiku kao delo izuzetne vrednosti.

Ako bismo ovaj tekst posvetili tradiciji ili, bolje rečeno istoriji, onda bi trebalo pomenuti da su naši ljudi, poreklom Bosanci i Hercegovci, bili među najboljim poznavacima persijskog jezika na Porti u Istanbulu u XVI veku, kada je ovaj jezik bio veoma cenjen. Međutim, tim našim poslenicima, izdavačima ili pisarima, ne možemo ništa zameriti, jer iz tog vremena potiče oko 2.000 rukopisa, od kojih je pedesetak vrlo retkih i skupocenih egzemplara.

Posle Beograda – Pariz i Teheran

Ovi spisi čuvaju se u našim muzejima. Najviše ih ima u Sarajevu, a Dejan Bogdanović svakog raspusta, kada dolazi u Jugoslaviju, radi na njima. On u Parizu predaje predmet "Orijentalni aspekti jugoslovenske civilizacije", a pomenuti spisi sadrže teme sa naših područja.

Posle diplomatskog ispita na Katedri za orijentalnu filologiju u Beogradu, Bogdanović je završio studije persijskog jezika i književnosti na Sorboni. U Iranu je proveo četiri godine i na Univerzitetu u Teheranu doktorirao sa temom "Predavanje persijskog jezika i književnosti na prostoru današnje Jugoslavije". Prilikom svog boravka u Teheranu, Dejan Bogdanović se upoznao i sa savremenom persijskom lite-raturom.

"Prevodi rubaja persijskog pesnika Omera Hajama iz XI veka, naročito u Firdžeraldovom prevodu, izazvali su negde polovinom XIX veka pravu renesansu u

svetskoj književnosti, tako da su oduševili ne samo čitalačku publiku, već i Getea i našeg Zmaja.

“Znam šta znači malo poznat jezik u svetu i koliko vremena je trebalo da Andrić i Krleža osvoje svet, to je i jedan od razloga što sam želeo da se posvetim studiranju persijskog jezika. Interesovanje postoji uvek kod francuske čitalačke publike. Čuveni književni časopis “Nouvelle revue française” objavio je, recimo, pesme mladog persijskog književnika Naderpura, što je naišlo na odjek francuske književne kritike. U obimnom delu “Savremeni pisci”, u izdanju Maznoa, objavljen je i moj tekst o tom pesniku i Jušidžu, takođe savremenom persijskom književniku. U ovaj izbor ušli su pisci koji su dobili Nobelovu nagradu za književnost ili su potencijalni dobitnici. Od jugoslovenskih pisaca dat je prikaz Andrića, Krleže, Dobrice Ćosića, Marka Ristića, Ranka Marinkovića... Sastavljači su bili eminentni pisci. Izbor jugoslovenske književnosti bio je, nažalost, prilično slabo urađen, pa me je izdavač pozvao da priprelim za naredno izdanje “Rečnik savremenih dela”, sem izbora persijske književnosti i tekst o jugoslovenskim piscima”.

- Čuva li se u savremenom iranskom stihu duh Hajamove vinske rubaje?- pitam Bogdanovića.

“Pomenuli ste Ficdžeraldov prevod Hajama. To je antiteza pravog studioznog i prepevanog prevoda, kao što je recimo, Antologija ruske poezije koju je u Francuskoj objavila Elza Triole. Izvanredni poznavaoći jezika prevede doslovno stih, a onda pesnici, izabrani prema afinitetu za sličan stih, prepevaju prvobitan prevod.

Ficdžeraldovi prevodi su, može se reći, pre pesme inspirisane Hajamom, bliske temama i formama koje su tada bile popularne kod engleske čitalačke publike, nego što prikazuju pravog Hajama, kao što sada, na primer, Francuzi prevode Miodraga Bulatovića, jer poseduje neke slične elemente sa popularnim Henrijem Milerom, začinjjenih crnogorskom etikom. Siguran sam da u savremenoj persijskoj književnosti mogu da nađem Vaska Popu, Duška Matića ili Vesnu Parun, kao što u našoj književnosti postoje Farug Farohsad, Naderpur i Roja. Mislim da bi pesnikinja Desanka Maksimović mogla da da izvrstan prepev Parvin Etesami. Pesnik Roja odgovarao bi našem Bori Radoviću, odlično bi prepevao Sen Džon Persa. Moderni iranski pesnici su, inače, iskoristili sve pozitivne crte klasika.

Treba pomenuti da je Andrićevo delo na persijskom, ali ne u prevodu sa originala, doživelo jedno za drugim dva izdanja u Iranu, u tiražu od 10.000 primeraka, što predstavlja izvanredan uspeh, kada se zna da se persijski piše arapskim nevokalizovanim pismom i čita zdesna nalevo, zbog čega veoma malo njih može da prati ovu literaturu. Sve su Andrićeve knjige odmah rasprodate i u pripremi je novo izdanje”.

Ovaj podatak navodi na pomisao da još jedan naš diplomirani student, sa perfektnim znanjem japanskog jezika radi povremeno u japanskoj

ambasadi. Dušica Mađarac, jugoslovenski stipendista u Japanu, simultani prevodilac sa japanskog jezika i poznavalac ove dalekoistočne književnosti, je bez zaposlenja. Svake godine na našoj Katedri za orijentalistiku desetina studenata diplomira ove veoma naporne studije arapskog i turskog jezika, a Beograđani mogu samo iz slučajnih susreta da na svom jeziku čuju poneku interesantnu reč o literarnim naslednicima Firdusija i Omera Hajama.

Kamere su izvadili sa dna

Mada sam intenzivno počela da se bavim novinarstvom, držala sam i nastavu hebrejskog jezika. Imala sam oko pedesetak studenata u okviru Jevrejske opštine u Beogradu, u ulici Kralja Petra, gde sam često držala i predavanja o izraelskoj književnosti. Moje teme izazvale su interesovanje, pa sam putovala i u Novi Sad, Suboticu, Zagreb. Istovremeno, počela sam da se bavim i prevodenjem sa ivrita i da objavljujem poeziju i prozu savremenih izraelskih pisaca u književnim časopisima.

Vodila sam razgovor sa kinoamaterima Dušanom Makavejevom, Kokanom Rakonjcem i Žikom Pavlovićem... o njihovoj želji da se profesionalno bave filmom. U njihovom klubu upoznala sam i Batu Živojinovića koji se tada nadao da će dobiti prvu pravu ulogu.

U listu Duga, gde sam, najzad, dobila stalno mesto novinara radila sam sa mladim kolegama koji će kasnije postati glavni urednici (Mirko Bojić u “Ilustrovanoj politici”, Predrag Kostić u “Ženi”). Neposredni urednik bio nam je pisac Branko Radićević, a glavni Vladimir Paskaljević. U našu redakciju svakodnevno je zalazio pesnik Branko Miljković i desetogodišnji dečak Goran Paskaljević, sada jedan od značajih srpskih filmskih reditelja. Najzanimljivije je tada za Dugu pisala Božana-Žana Radojević, novinar i pisac, poginula u saobraćajnoj nesreći 1963. godine.

Objavila sam intervju sa glumcima Žan Luj Baroom, Suzanom Strazberg (koja mi je tada pričala o svojoj drugarici Džejn Fondi, koja ne želi da se kao njen otac bavi glumom). Pisala sam i o Mišelu Simonu kome smo priredili iznenađenje u Kinoteci, svečanu predstavu “Budi spašen iz vode”, njegov film koji do tada nije video, a kada je ušao u zamračenu bioskopsku dvoranu publika ga je dočekala aplauzom, a reflektori osvetlili njegovo uzbuđeno lice. U to vreme, krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih snimane su mnoge filmske koprodukcije u Avali filmu, pa sam u raznim jugoslovenskim listovima objavila razgovore sa Klod Oton Larom, Loranom Terzijefom, Luj Žurdenom i drugim popularnim ličnostima iz sveta kinemato-grafije.

Na Beogradskoj televiziji radila sam u Informativnom programu. Bila sam i saradnik zagrebačke TV emisije “Ekran na ekranu” U svom dnevniku beležila sam utiske o ljudima koje sam sretala, opčinjenosti televizijom. Bili su u ono vreme veoma značajni. O nekim od njih ništa, sem čitulje, nije objavljeno. Mihail Ivanjikov bio je tada najbolji kameraman na Beogradskoj televiziji, a Slobodan - Gica Krstanović sjajan novinar.

Zapisala sam u dnevnik i beleške o svojim putešastvijama po selima sa Zaharijem Trnavčevićem dok sam radila u Emisiji za selo, zaleđenim putanjama i pešačenju, našoj zaslugi za dovođenje vode u selo Ključ. O mnogim TV zvezdama kao što su bili Dušanka Kalanj i Mića Orlović napisacu kasnije knjigu "Biti i opstati na televiziji".

Mada sam u međuvremenu objavljivala romane, zbirke priča i prevode knjiga sa ivrita, nastavila sam da pišem novinske tekstove.

O televiziji sam počela da pišem u Dugi 1958. kada je beogradski televizijski program zvanično počeo da radi. To je bio i jedan od razloga što me je 1960. godine glavni urednik TV informativnog programa Dragoljub Trailović pozvao da učestvujem na konkursu za novinara-saradnika.

Međutim, nakon sedam godina rada u informativnom programu, 1967. godine moj boravak u Izraelu predstavljen je u redakciji Beogradske televizije kao neka politička neprijateljska misija, tako da sam bila suspendovana i udaljena iz redakcije, što me je duboko potreslo. Moje studije u Jerusalimu bile su negirane, a novinarski rad nipodaštavan. Ali, bilo je to vreme kada su glavni urednici i direktori imali pravo da primoraju članove redakcija da dizanjem ruku isteraju svog kolegu sa posla.

Taj deo svog života opisala sam u jednoj literarnoj transpoziciji u romanima "Žuti prkos" i "Lea Štraser".

Mali ekran na tekućoj traci

Na televiziji sam se zaposlila 1960, ali o njoj počela da pišem u Dugi pre nego što je Beogradski televizijski program zvanično počeo da radi. Bojana Andrić, urednik u Dokumentarnom programu RTS, emitovala je u svom programu leta 2009. prilog o mom prijemnom ispitu na televiziji, koji do tada nikada nisam videla, niti sam znala da je snimljen. Poslali su mi kasetu u Izrael, tako da sam posle četrdeset godina videla kako je moj ispit izgledao.

Godine 2004. u ediciji "TV polica" Centar za istraživanje Radio-televizije Srbije objavio je moju knjigu "Biti i opstati na televiziji – intervju sa značajnijim i popularnim ličnostima Jugoslovenske televizije, među kojima sa Radivojem Lolom Đukićam, Dušankom Kalanj, Mićom Orlovićem, Ivanom Hetrihom, Sandom Langerholc, Zdravkom Šotrom, Angelom Miladinovim...

Prizori iz života

Drame i dokumentarne emisije kao "namenski" program

Televizija je svojim gledaocima protekle nedelje pružila priliku da vide nekoliko filmova: "Slatka Irma", "Osam i po", "Anatomija jedne ljubavi", pa čak i jednu filmsku premijeru "Devojka Irasema"; uzbudljivala ih je direktnim prenosom svetskog prvenstva u stonom tenisu i utakmice kupa kupova u rukometu – ali su sva ta dela i događaji nastali mimo nje ili ne za nju. Drame i nekoliko dokumentarnih ili

"kontakt" emisija mogu se stoga smatrati "namenskim" televizijskim programom, priložima pravljanim upravo za ovaj medij. Bilo je među njima onih koji su nosili istinsku dramu i upečatljiv dokument.

O banalnosti – banalno

Za petu epizodu humorističke serije "Varijacije", nazvane "Pod starost" autor Novak Novak inspirisao se Nušićevom jednočinkom. Bolje da nije. Da se potrudio da sam stvori zaplet i da smisli vrcave dijaloge, možda bi bolje zabavio gledaoce. Postupak kojim se o banalnosti govori banalno, o dosadi dosadno nikad ne može da donese uspeh. U ispraznom tekstu, ljubavnoj sceni muža i žene u trenutku kada slave tri decenije zajedničkog života, a zbog povoda prvih godina braka, Branka Mitić i Ljubomir Ubavkić, kao jedini akteri, pola časa smešteni u hotelskoj sobi, gotovo lišeni svakog mizanscena, nisu se nikako snalazili.

O braku, pre svega, ali ne samo o tome, govorila je i drama "On dolazi sutra", prva u ciklusu "Mesec dana finske TV drame", što je upravo počelo. Ovi prizori iz bračnog života, scene su o dve osobe malih društvenih i materijalnih sredstava, manjih mogućnosti introspekcije i mašte nego što su one Bergmanovih junaka. Ovde su uzroci i situacije mnogo jasnije, ideje su izrečene, ali ostaje ona glavna – može li brak, pritisnut i nagrižen trkom za standardom, svakodnevnim brigama o deci, domaćinstvu i novcu, da se spase i kako. Iskren razgovor posle svađe nesumnjivo je katarza, no pitanje je dokle će ona moći da održava unutrašnju ravnotežu kad sve spoljnje okolnosti ostaju iste.

Neusiljeni ritam zbivanja, odlična gluma, naročito Rite Poska u ulozi supruge, učinile su da se ostale drame ovog ciklusa očekuju sa interesovanjem.

Mirko Sabolović gradio je svoju dramu "Pucanj" po klasičnim dramaturškim pravilima. Ona ima ekspoziciju, zaplet, kulminaciju i rasplet veštini vođenjem radnje, što drži gledaoca do samog kraja o neizvesnosti ishoda. Nije joj to, međutim i jedina vrednost. Ono što se događa na selu može da bude slučajnost, kao što i slučajni pucanj – ranjavanje druga u lovu – predstavlja samo povod da se progovori o pritajenim "zlim dušima" prošlosti, o nacionalnoj netrpeljivosti kojom stari truju mlade i o iskušenjima novih generacija.

Beograd-Natanija, 1958-2010.

Na Masadi 1959.

Gorki talog vremena

Literatura ispravlja istoriju u predstavljanju događaja ili u njenom naučnom pristupu – i čini je konkretnom, i više od toga, ona jedan događaj oslobađa anonimnosti i pridaje mu opšteltjudsku dimenziju

Dok dremljivo gledam 2877. epizodu TV serije "Živeti svoj život", zvuk telefona se meša sa zujanjem erkondišna. Čekam da se ponovi. Tada ću znati da to ne zove Dorijan (iz serije) svoju nećaku Bler (u TV epizodi), već da to mene traže. Zvuk mog telefona je identičan televizijskom. Skazaljka na termometru približava se 40. stepenu i pretpostavljam da mene traži ili mi se bar tako čini. Ne ustaje mi se. Verujem da će to biti neka agencija, da će pretpostaviti da sam upravo ili već davno stigla iz Odese u Nataniju. Začudiće se da se ne možemo sporazumeti na ruskom kada se zovem Ana. Čekam da prestane zvono. Nije to onaj moj broj iz beogradske Njegoševе ulice, kada me zove prijateljica na kafu ili mi neko javlja da je u Jugoslovenskom dramskom fantastična generalna proba kojoj bih mogla prisustvovati. Telefon ne odustaje i sada znam da mi se javlja neko iz Udruženja mađarskih useljenika, poziva me na veselo večer i neće mi poverovati, kad nosim ovo prezime, da ne razumem taj jezik. Varam se. To je glas Lili Zamir. Javlja se iz Jerusalima. Nismo se čule nekoliko godina, ali pamtim njen glas, i biću sigurna da ne grešim ako u prvoj rečenici, posle pozdrava, bude izgovorila ime Danila Kiša. Bila sam u pravu. "Ana, kaže mi ona, sećaš se kada smo pričale o Danilu? Jedino ti možeš da prevedeš moju doktorsku disertaciju na srpski, ti si je prelistala, pisala malo o njoj. Obavezne smo da to učinimo zbog Kiša. I ti i ja." Ne znamo da li će to neko objaviti u Beogradu, ali ja osećam na sebi upitan Danilov pogled i već skidam sa police *Baštu, pepeo, Čas anatomije, Grobnicu...* i vraćam se telefonu: "Tvoja disertacija ima 327 strana", kažem. "To je ogroman posao". Ali, Lili Zamir, po tonu mog glasa shvata da ne mogu da je odbijem. Naslov njene disertacije je *Između istorije i fikcije: proza Danila Kiša*. Kažem joj da sam upravo o temi istorija i istina pisala u svom dnevniku. Obuzeta sam razmišljanjem o tome već mesec dana. "Tim pre", kaže Lili i ja već raspričavam svoj pisači sto. Stavljam rečnike. Sve Kišove knjige ne mogu da stanu. Ređam ih na stolice, svuda naokolo. Jer pamtim, u disertaciji ima mnogo citata. Moram ih uporediti sa originalom.

Zašto baš Kiš?

Potražila sam u uvodnom tekstu pobude mlade profesorke književnosti Univerziteta u Jerusalimu da za svoju doktorsku tezu izabere Kiša. "Pročitala sam roman *Bašta, pepeo*, u prevodu Amacie Porat na hebrejski jezik", piše u uvodu Lili Zamir. "Bila je to ljubav na prvi pogled, od prvog poglavlja. Kišovi predeli vratili su me, u sećanjima, na moje detinjstvo

i više od toga, do njihovih vidika i mirisa, o kojima sam slušala u kući svojih roditelja. Slike iz Kišove mašte spojile su se sa onima o kojima mi je pričao moj otac. Obuzelo me je uzbuđenje i zaželela sam da pročitam sva Kišova dela. Ali, u Izraelu se nije mogao pronaći nijedan prevod njegovih knjiga..." Istraživanja Lili Zamir odvela su je u Jugoslaviju. Čak je i srpski jezik počela da uči. Stigla je do *Časa anatomije, Homo poetikusa* i *Enciklopedije mrtvih*. Pročitala je sva njegova dela. U tome joj je pomogla Dina Katan-Bencion koja je prevodila knjige Danila Kiša na hebrejski. "Nisam imala uvid u radove koji bi obuhvatili čitav Kišov literarni opus. Imala sam veliku čast da saradujem sa piscem, lično, savetujem se sa njim i koristim njegove misli, meni izrečene, kao sredstva u razmatranju i razumevanju njegovog stvaralaštva". Još jednom, iznenađuje me neverovatna slučajnost, da upravo u trenutku, kada sam pretpostavila da sam zatvorila krug istorije i književnosti, slučajnost me vraća toj temi (pored toliko drugih). Čitam: "Delo Danila Kiša kreće se između istorije i literature i predstavlja spomenik jevrejstvu Srednje Evrope koje više ne postoji. Ono je i izvesna arheologija ličnog iskustva. Literatura ispravlja istoriju u predstavljanju događaja ili unjenom naučnom pristupu – i čini je konkretnom, i više od toga, ona jedan događaj oslobađa anonimnosti i pridaje mu opšteltjudsku dimenziju – kako mi je rekao u našem razgovoru, leta 1989, u njegovom stanu u Beogradu", zaključuje svoj uvodni deo Zamirova.

Doba sumnje

Prelistavam *Gorki talog iskustva*. To je zbirka razgovora sa Kišom koju je priredila Mirjana Miočinović. Pogled mi pada na pitanje koje je Danilu postavio Boro Krivokapić: "Kako vidite jednu cijelu kavalkadu raznih nacionalizama koji se keze iz istorijskog okvira ovog vijeka?" "Nacionalizam je, pre svega, paranoja. Kolektivna i pojedinačna paranoja. Kao kolektivna paranoja, ona je posledica zavisti i straha, a iznad svega posledica gubljenja individualne svesti. Ako pojedinac, u okviru društvenog poretka, nije u stanju da se "izrazi", ili zato što mu taj društveni projekt ne ide na ruku, ne stimuliše ga kao individuu, ili ga sprečava kao individuu, što će reći ne daje mu da dođe do svog entiteta, onda on postavlja sebi za cilj, bar na izgled, zadatak epohalne važnosti: opstanak i prestiž nacije, očuvanje tradicije i nacionalnih svetinja, folklornih, filozofskih, etičkih, književnih itd. Sa teretom takve, tajne, polujavne ili javne misije N.N. postaje čovek akcije, narodni tribun, privid individuum. Kada smo ga već sveli na tu meru, na njegovu pravu meru, izdvojili ga iz krda, imamo pred sobom individuum bez individualnosti, nacionalistu..." Kiš pominje Sartrovog Žila, to je onaj koji prebledi ako se pomene tema Engleza. "Nemojte pred njim pominjati engleski čaj, jer će vam svi za stolom namigivati, davaće vam znake rukama i nogama, jer Žil je osetljiv na Engleze..." Pada mi na pamet koji su nam sve čajevi postali otužni. Čak ni čuveni ruski čaj nije nam više po volji. Engleskog smo se već davno odrekli. Ostaje nam čaj od šipaka. Kiš

je bio vidovit. Opet bih mogla da postanem resavski đak i prepisujem njegove tekstove zbog kojih bi Eduard Sam, njegov literarni otac, bio ponosan, da skine svoj polucilinder, zamahne štapom i pokloni se pred svojim sinom prorokom.

Sećanja

ŽIVOT U NOVOM SADU

Odmah posle rata napustili smo Negotin i preselili se u Vršac. Kada je trebalo da se sagradi most između Pančeva i Beograda, tata ga je projektovao, pa smo od 1946 – 1948. živeli u Pančevu, a onda je tata projektovao novosadski most, pa smo se odselili u Novi Sad. Taj je most srušen za vreme NATO bombardovanja. Da je moj otac to doživleo, bio bi veoma nesrećan.

Kada mi je bilo četrnaest godina upoznala sam Ivana Ninića, za koga ću se sedam godina kasnije udati. Imali smo mnogo zajedničkog, interesovanja, sklonosti, ali ono što nas je najviše zbližilo bila je vezanost za jevrejstvo. Njegova mama, Irma Rozencvajg umrla je na samom kraju rata, a njeni roditelji, baka Margita i deda Josif Rozencvajg, kod kojih je odrastao, ubijeni su za vreme rata u Sremu, kao i ujak, Viktor Rozencvajg, mladi pesnik, koji je streljan u Kerestincu, kraj Zagreba sa Keršovanijem, Pricom i drugim intelektualcima, među kojima je bilo nekoliko Jevreja. Svu brigu o Ivanu preuzeo je njegov očuh, Oto Canbauer, za koga naša deca neće, dogod je bio živ, znati da im nije pravi deda. U Novom Sadu sam odlazila u Jevrejsku opštinu, slušala predavanja, nabavljala knjige o jevrejstvu. Ivan i ja smo već tada skupljali knjige i stvoriti biblioteku od preko 10.000 knjiga koju ćemo, tada još to nismo znali, jednog dana preneti u Izrael i živeti u njoj.

VREME STUDIJA

U Beogradu sam 1953. godine upisala Orijentalnu filologiju. Naš porodični prijatelj, dr Ladislav Kadelburg, tadašnji predsednik Saveza jevrejskih opština, uputio me je da privatno učim hebrejski jezik kod Silvije Benzion koja je tada imala 12. godina i upravo se vratila sa roditeljima iz Izraela. Ona je do danas ostala jedan od mojih najboljih profesora. Od nje sam mnogo naučila. Bila sam na trećoj godini studija, kada smo se Ivan i ja venčali, 1956. godine. Sledeće godine sam dobila stipendiju za postdiplomske studije na Univerzitetu u Jerusalimu od Džointa. Otputovali smo čim sam apsolvirala. Dve godine sam studirala hebrejski i arapski jezik na Univerzitetu, ali smo Ivan i ja istovremeno završili Ulpan kod sjajne profesorke, Sare Šaked. Preko leta smo radili u Bejt Jichaku, kod porodice Hilrović. Imali smo lul (kokošinjac) sa 2.000 kokoši i svakodnevno 1.000 jaja koje je trebalo izmeriti, spakovati i otpremiti. Ivan je, sem toga, okopavao i zalivao pardenes. U kući je bilo mnogo posla, ali smo mi svako veče odlazili do Natanije,

lepog gradića, spuštali se na obalu i kupali u moru. Sledeću školsku godinu proveli smo učeći jezik i judaistiku u Mahonu Grinberg u Jerusalimu, stekli smo mnoge prijatelje iz celog sveta i savladali ivrit. Ali, ja sam imala strašnu nostalgiju i želela da se vratim u Beograd, a kako je Ivan preko ambasade dobio poziv za vojsku, vratili smo se u Beograd krajem 1959. godine. U to vreme nije bilo avionskog saobraćaja, pa smo mogli da putujemo samo brodom kao što smo i dve godine ranije došli u Izrael. Kako je po završetku školske godine dugo trajao štrajk italijanskih brodova, ja sam rekla da ću preplivati more samo da stignem kući, što je značilo u malu devojačku sobu, 2 sa 4 metra koja nas je u Beogradu čekala.

PONOVO U BEOGRADU

Krenuli smo brodom *Marmara*, koji je plovio duž Male Azije i zaustavljao se u svakoj luci da istovari robu. Kako smo bili bez para, to smo uplatili 4. klasu, koja valjda postoji samo u poluteretnim lađama. To je brodsko dno, gde su kreveti poredani između vrelih mašina koje brod pokreću. Ali, kako sam ja znala da se sporazumevam na turskom sa mornarima, to smo prešli da spavamo na palubi, gde smo sa mornarima i ručavali. Taj je put trajao dve nedelje. Iz Istambula smo preko Soluna stigli vozom u Beograd. Mojoj sreći nije bilo kraja kada sam ponovo bila sa porodicom i prijateljima. Još iz Izraela slala sam dopise za Politiku i vrlo brzo se zaposlila u listu Duga, gde sam radila godinu dana. U svakom broju objavljivala sam tekstove u kulturnoj rubrici. 1960. Dragoljub Trailović ponudio mi je da pređem na Televiziju Beograd. Televizija je tada bila u osnivanju i ja sam sa žarom, kao i sve moje kolege u Poličko-informativnoj redakciji tada, radila sve što je jedan TV novinar trebalo da radi, ne birajući rubriku. Istovremeno, nisam zapostavila hebrejski jezik. Pisala sam, prevodila, davala časove ivrita. Ivan i ja smo nastavili da skupljamo knjige o jevrejstvu, čitamo ih i pratimo sve što se u Izraelu događa. Ostali smo u kontaktu sa našim prijateljima iz Jerusalima.

Godine 1964. rodio nam se sin Dan, a tri godine kasnije kći Ela. Nije bilo lako podizati decu i baviti se novinarstvom, ali ja sam svoju profesiju veoma volela. Ivan je radio u izdavačkoj kući Prosveta i kad god mu se ukazala mogućnost objavljivao je knjige sa jevrejskom temom. Živeli smo veoma skromno u zajedničkom stanu, gde smo imali jednu sobu.

LICNOST U KOJU SE NE MOŽE IMATI POVERENJA

Bila sam na porodijskom bolovanju, Ela je imala mesec dana kada je izbio Šestodnevni rat. Glavni urednik, Aleksandar Vitorović, pozvao me je na redakcijski sastanak, gde treba da se odluči ko će u kojoj rubrici da radi. Međutim, na tom sastanku, gde nisu bili samo novinari, kao što je to bilo uobičajeno, već su prisustvovali i snimatelji, montažeri i oni koji rade u administraciji, odjednom je moje ime postalo tema skupa. Saopšteno je da sam odbila da dam dobrovoljni

prilog za Arape, da je moja prošlost sumnjiva, jer sam studirala u Izraelu. Bila sam zaprepašćena. Ipak, rekla sam da u mojoj fakultetskoj diplomi piše da sam profesor arapskog jezika. Na to je rečeno da je poznata stvar da se proučava neprijatelj kako bi mu se moglo doskočiti i da se u Jevreje ne može imati poverenja. Par mojih kolega pokušalo je da govori o mojoj lojalnosti, profesionalnoj spremnosti, ali to je provociralo još više iskaza nepoverenja prema meni. Najzad, kada sam ugledala šumu ruku koje su se podigle da izraze nepoverenje prema meni i želju da budem izbačena iz redakcije, pošla sam, ne znajući da li da izađem kroz prozor ili vrata. Da nisam pomislila da me kod kuće čekaju deca, možda se ne bih kolebala. Bilo je to za mene duboko razočarenje koje do danas nisam prebolela. Sutradan došle su moje kolege sa kojima sam se družila da mi objasne da to nije bio njihov lični stav, već direktiva. Nisam ih pustila da uđu. Zatvorila sam vrata pred njima.

Malo je reći da sam bila razočarana. Patila sam. Izgubila sam san. Krila sam od roditelja da sam isključena iz redakcije. Bilo me je stid, bez obzira što nisam bila kriva. Znala sam da bi njih to veoma pogodilo.

Jednog me je dana pozvao Veljko Vlahović, značajna politička ličnost u to vreme. Rekao mi je da su *drugovi* saznali da sam isključena iz redakcije, da je to velika greška, ali da oni imaju poverenja u mene i da je odluka o isključenju privremena, a da se nada da ja od toga neću praviti probleme i da će mi se plata donositi kući. Objasnila sam mu da ne razumem zašto se to dogodilo, da ničim nisam dala povod za to, a on je obećao da će se čitava stvar ispraviti. Uskoro mi se javio jedan pisac koga sam znala samo po imenu. Pozvao me je da se nađemo u gradu, jer ima nešto važno da mi kaže. Drugovi, rekao je, žele da saradujem sa njima i kako znam strane jezike i poznajem dosta stranih novinara, oni žele da ja priređujem večere na koje ću ih pozivati, gde bismo slobodno razgovarali o našoj društveno-političkoj situaciji sa njima, a da će sve biti tako organizovano da ja, lično, čak neću morati da dajem izveštaje o razgovorima. Sve će biti plaćeno, uključujući kiriju za vilu i poslugu. Predložio mi je da mi pokaže kuću na Senjaku, gde bih mogla da se preselim. Odbila sam takvu ponudu. Godinu dana nisam radila. Onda mi je ponuđeno da budem novinar u TV Reviji. Kada su ove novine postale Politikino izdanje, prešla sam u Centar za istraživanje programa i auditorijuma, gde sam radila do 1990. godine. Uređivala sam časopis RTV teorija i praksa. Vodila sam intervju pod naslovom "Biti i opstati na televiziji", što će biti i naslov moje sledeće knjige. Urednik Zora Korać, sa kojom sam saradivala još dok je bila u Zagrebu i saradivala u njenim emisijama "Ekran na ekranu" i "Četvrtkom otvoreno", pozvala me je da pripremam beogradske TV emisije "Kino oko" i druge programe koji su išli u živo. Poslala me je u Brisel i Pariz da pravim ankete o našim filmovima koji su tamo prikazivani. Bila je to, na izvestan način, moja rehabilitacija pohvalno ocenjena u TV kritici.

Te godine, kada nisam radila, odlučila sam da napišem roman. Još u osnovnoj školi vodila sam dnevnik. Tokom tri godine napisala sam blizu 400 stranica. Naslov mog romana bio je "Žuti prkos". Moj kolega, Miroslav Savičević, zakazao mi je sastanak sa urednikom i piscem Aleksandrom Tišmom u Matici srpskoj u Novom Sadu. Odnela sam mu rukopis. Mislila sam da me se seća iz Novog Sada, da me je gledao na televiziji, da je čitao moje tekstove u NIN-u. Pogledao je rukopis koji sam mu predala zapanjeno i upitao me je, ne mislim li da sam, kao anonimni pisac preterala u obimu romana. Nije se sećao da me je bilo kada video niti da je bilo gde moje ime pročitao. Zbunjena, predložila sam mu da pročita jednu glavu, a da onda, ukoliko smatra da nije zanimljiva, ne prihvati rukopis. On mi je na to rekao da je on ozbljan, odgovoran čovek i da bi možda, da mu je ponuđena prva glava Ane Karenjine, odbacio Tolstojev roman. Duboko razočarana, vratila sam se kući. Međutim, par nedelja kasnije dobila sam pismo od Aleksandra Tišme u kome mi piše da je moj roman vrlo zanimljiv i da bi ga Matica rado objavila. Mojoj sreći nije bilo kraja. Ali, zakratko je trajala. Uskoro mi je javio da je redakcija odbila moje tekst, jer se u njemu pominje antisemitizam koji je po mišljenju partijskog sekretara, izvesnog Rankova, neprihvatljiv. Tišma mi je predložio da on ponudi moj roman Slobodanu Mašiću, izdavaču "Nezavisnih izdanja". Prihvatila sam predlog. Mašić me je pozvao i ponudio mi da objavi skraćenu verziju romana, jednu trećinu, dakle 130 stranica i pod naslovom imena glavne junakinje "Lee Štraser". Knjiga se pojavila 1980. i izazvala priličan odjek u javnosti i štampi. Tri godine kasnije izdavačka kuća "Spektar" objavila je moj roman "Kao", za koji sam dobila nekoliko književnih nagrada, a objaviće je 1990. i beogradska "Prosveta" u biblioteci "Plava ptica". Najveće priznanje kritike dobila sam za knjigu "Milenina pisma Kafki" na kojoj sam radila desetak godina. Moji razgovori sa piscem Miloradom Pavićem objavio je BIGZ pod naslovom "Hazari ili obnova vizantijskog romana" 1990. godine.

Istovremeno sam prevodila sa hebrejskog jezika roman izraelskog književnika Aharona Apelfelda "Badenhajm 1939", objavljen u izdanju "Dečjih novina", u Beogradu 1989. godine. Za Prosvetinu Enciklopediju, objavljenu 1969. godine napisala sam prilog o izraelskoj književnosti i odrednice o izraelskim piscima. Dr Zdenko Levental predložio mi je da priprelim odrednice o Jevrejima, piscima i jevrejskim temama na tlu Jugoslavije za Enciklopediju Judaicu koja 1974. objavljena (Tel Aviv, Izdavačka kuća "Keter"), u šesnaest tomova na engleskom i hebrejskom jeziku sa mojim prilozima. Odrednice o izraelskim piscima, uz nova imena i dela, kao i opšti tekst napisala sam za Hrvatski opći leksikon (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1996. godine).

Dok smo živeli u Beogradu, bila sam aktivna u Savezu jevrejskih opština, predsednik Kulturne komisije Saveza jevrejskih opština i doživotni potpredsednik beogradske Jevrejske opštine. Držala sam tečajeve ivrita. Mnogim mojim studentima bilo je

to osnovno znanje prilikom doseljavanja u Izrael. Neki od njih predaju danas u Beogradskoj jevrejskoj opštini hebrejski jezik. Tri puta sam učestvovala u međunarodnim susretima u Oksfordu, gde su preko leta bili seminari jevrejske kulture. Godine 1985. Ivan Ninić, moj suprug, dobio je u Jerusalimu na Međunarodnom sajmu knjiga, nagradu za najlepše uređenu knjigu, od 200 naslova prispelih na konkurs Muzeja Izraela. Bilo je to prvo integralno izdanje *Sarajevske hagade*, zajednički poduhvat "Prosvete" – Beograd i sarajevske "Svjetlosti". Dobio je poziv za dodelu *Prve nagrade* na Sajmu knjiga u Jerusalimu i ja sam bila sa njim. To je bila prva prilika, nakon toliko godina, da posetimo Izrael. Kao prevodilac i publicista, koji prati događaje u oblasti kulture u Izraelu i povremeno objavljuje napise u jugoslovenskoj štampi, dobili smo poziv, u jesen 1987, da provedemo kao gosti Udruženja izraelskih pisaca u Jerusalimu. Kao rezultat te posete, u beogradskim "Književnim novinama" objavljen je blok o izraelskoj književnosti, a u telavivskom književnom časopisu "Iton 77" posvećen je adekvatan prostor jugoslovenskoj književnosti.

Nakon stvaranja Srpsko-jevrejskog društva, gde sam, takođe, predavala ivrit, dobila sam poziv od Privredne komore Beograda da, kao prevodilac, putujem sa grupom srpskih pisaca, političara i privrednika u Izrael. Posetili smo kibuce, obišli mnoge krajeve Izraela. Bila sam prevodilac, a na povratku objavila reportaže o tome u štampi. Za publikaciju koja je objavljena tom prilikom, u izdanju "Eksport press"-a, na engleskom jeziku, napisala sam esej "The Jews in Serbia".

Kadgod bih posetila Izrael, oduševila bih se razvojem zemlje, cvetnim lejama usred pustinje, divnim mladim ljudima koji su tamo odrastali. Želela sam i ranije da se preselimo tamo, ali nisam mogla da ostavim stare roditelje, pa zatim decu koja su studirala u Beogradu. Događaji početkom devedesetih godina u Jugoslaviji, rat i raspad zemlje duboko su me razočarali. Nisam imala želju, niti snage, da doživim još jedan rat.

Naš sin Dan se 1991. sa suprugom Jelenom doselio u Izrael. Kako je bio inženjer i kompjuterski programer, a ivritu sam ga ranije učila, to nije bilo problema da se zaposli u struci. Uskoro je i naša kći, Ela, sociolog i novinar na Beogradskoj televiziji, sa svojim suprugom, Sašom Krstićem, krenula za njim. Njih dvoje nisu birali posao. Nakon izvesnog vremena zaposlila se kao prevodilac u Ambasadi Srbije u Crne Gore u Izraelu. Njen suprug, Saša, završio je ovde Višu tehničku školu, *Ort*, i radi na montaži kompjuteraskih štampača.

Godine 1992. izdavač "Interpress", u biblioteci "Megila" objavio je dvojezično izdanje srpsko-hebrejskog izdanja "Pjesme nad pjesmama" koje je uredio Slobodan Stanišić. Recenzent je bila Desanka Maksimović. Knjigu je oslikala Olja Ivanjicki, a ja sam napisala predgovor i tumačenja.

Iste godine Ivan i ja smo se pridružili našoj deci, u Nataniju. Ovde sam nastavila da radim na Hebrejsko-srpsko-hrvatskom rečniku, u oba pravca, koji je već

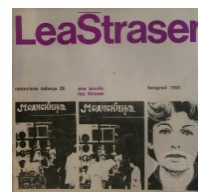
1993. objavljen u izdanju Udruženja jugoslovenskih Jevreja u Izraelu, u Tel Avivu. Istovremeno sam vodila intervju sa preživelim holokaust za Spilbergovu Memorijalnu fondaciju. Priredila sam i prevela "Antologiju kratkih priča Izraela", koju je objavila "Bagdala" u Kruševcu 1995. godine. Iste sam godine priredila i prevela "Antologiju izraelske proze i poezije" za sarajevske "Zidne novine". Godine 1996. za zbirku priča "Iduće godine u Jerusalimu" dobila sam nagradu izraelskog Ministarstva za useljenje. Ovu je knjigu objavila "Bosanska knjiga" u Sarajevu 1997. godine, ali godinu dana ranije, 96. objavila sam, u sopstvenom izdanju, udbenik "Učite sami hebrejski" u Nataniji. Zbirku eseja izraelskog političara Šimona Peresa, pod naslovom "Novo postanje" prevela sam i objavila u Izdavačkoj kući "BMG", Beograd, 1999.

Doktorsku disertaciju Lili Halpert Zanir, o našem piscu Danilu Kišu, odbranjenju na Hebrejskom univerzitetu u Jerusalimu, prevela sam 2000. godine, koju je objavila beogradska Izdavačka kuća "Ateneum", pod naslovom "Jedna bolna, mračna odiseja". Te godine mi je objavljena u Beogradu i zbirka priča o doseljenicima u Izrael "Iduće godine u Jerusalimu, (Izdavač "Miroslav", 2000) "Antologiju izraelske poezije XX veka, priredila sam i prevela za beogradsko "Pismo", br. 70. 2002. Naredne godine "Pismo", časopis PEN-a imaće ovog puta kao glavnu temu, prozu, pod naslovom "Četiri kamile u pustinji" šest priča Gideona Telpaza, u mom prevodu.

Dvadesetak mojih priča, napisanih u Izraelu, objavili su na hebrejskom jeziku književni časopisi "Moznaim", "Iton 77" i "Jerušalajm". Pripremam novi hebrejsko-srpski rečnik, u oba pravca, koji će imati oko 30 000 reči. (Stigla sam do 27.000 i preostalo mi je da obradim samo još dva slova). Istovremeno, na karju sam prevoda romana izraelske spisateljice, Šulamit Lapid "Nakit". Povremeno pišem za beogradske novine "Danas" stalnu rubriku "Moj svet knjiga – dnevnik čitanja", što mi čini veliko zadovoljstvo, jer još uvek svojom profesijom smatram novinarstvo.

Od 2000-2003. bila sam predsednik Udruženja Jevreja iz ex Jugoslavije u Izraelu. Povukla sam se sa ove dužnosti, jer sam istovremeno i glavni urednik našeg lista – biltena "Most", što zahteva mnogo vremena i rada, mada na tome radimo zajedno moj suprug Ivan i ćerka Ela. Uz to, treba pomenuti da sam i baka pet divnih unuka, što smatram svojim najvećim uspehom u karijeri, gde ulažem mnogo ljubavi i truda.

U *Jad Vašemu* kraj Jerusalima, gde su postavljeni spomenici ljudima koji su stavljali život na kocku spasavajući Jevreje, sada stoji i jedan na kome su uklesana porodice Todorović. Kadgod odem tamo, ja spustim kamenčić kraj Todorovićevog spomenika – *pravednika među narodima* (proglašenog 1995) – titulu koju nose svi spasioci Jevreja.

Leazazel

Izrael, život u ratnom stanju

U Izraelu najavljuju zimu. Temperatura se spustila na 24 °C. Ne može se više izlaziti uveče u kratkim rukavima. Polazim predveče ulicom Kralja Davida u Nataniji, paralelnom sa morskom obalom, da prošetam. Najavljuju da će početi kiše. Ne može se više kupati. Talasi dostižu osam metara visine. Pretiče me grupa koja govori francuski. Glasno govore, smeju se, osvrćem se i po crtama njihovih lica rekla bih da su to Jevreji iz Maroka. U restoranima i kafeima teško je naći mesto za stolom napolju. Unutra još uvek niko ne sedi. Prema meni dolaze dve devojke vitkog stasa u feredžama. Vide im se samo lepe crne oči. Govore tiho arapski. Svakako stanuju negde u blizini, jer ih roditelji ne bi pustili da se noću kasno vraćaju. Tri stare Amerikanke se pridržavaju i suviše glasno smeju ispod svojih šešira i teških ogrlica. Onda čujem neki jezik koji ne bih mogla da definišem. Vidim dvojicu starijih ljudi kako ozbiljno razgovaraju, po nekim rečima – Rusija, Ukrajina... rekla bih da je tema politička. Mađarski odmah prepoznam, oni strasno čuvaju svoj jezik i obično nauče samo da kažu "Šalom". Mogla bih da nabrojim još desetak jezika koje sam sinoć prepoznala ili nisam. Ovde se štampa izdaje na 45 jezika.

Kasnije, čujem paljbu i uplašena skačem iz kreveta, svetli rafali u nebo dolaze sa proslave nečijeg rođendana, orijentalna muzika potvrđuje moju pretpostavku. Da je o novom ratu reč, čule bi se sirene policijskih kola i hitne pomoći na putu za bolnicu Lenijado.

Ujutru, još dok nije svanulo sasvim, pre nego što otvorim oči, pružam ruku ka radiju – da li je sve u redu? Koliko je raketa palo na Sderot? Da li samoubica nije neprimetno ušao u autobus iz Jerusalima za Nataniju?

Smirim se, a onda otvorim oči i okrećem brojke na telefonu – da li su deca noćas stigla na vreme kući? Da li je sve u redu? One strašne misli se i ne izgovaraju. Treba na vreme da se sprema za školu. U moje vreme (klasična uzrečica bake) – srednjoškolci su morali najkasnije do deset časova uveče da budu kod kuće, a sada se to poremetilo, u celom svetu deca se u to vreme tek nalaze, spavaju kod drugova i drugarica,

i uopšte se do ujutru ne zna gde su, ukoliko usput nisu ostavili poruku na mobilnom telefonu: "Sve je O.K. – vidimo se!"

Psihoza straha: Tema terorističkih napada mlade ne interesuje, ne prihvataju razgovor o tome, sem ukoliko nisu politički angažovani, a i odrasli, sem kao kratko upozorenje, izbegavaju da o tome razgovaraju pred decom, da ih ne bi uneli u psihozu straha.

Ne mogu da odolim da ne gledam iransku TV stanicu koja stalno emituje informativne emisije i storije iz umetnosti i kulture koje na sjajnom bosanskom jeziku interpretira zabrađena lepota. Njihov program zasniva se uglavnom na islamskim vrednostima i antiizraelskoj politici. Kada čovek ne bi pogledao geografsku kartu pomislio bi da je Izrael, koji oni nazivaju okupiranom teritorijom, prostor daleko veći i opasniji na Bliskom istoku od onog koji pripada arapskom svetu.

Da ne ulazimo u političke teme, neke islamske sekte savetuju da majka uputi svog sina da digno sebe u zrak u trenutku kada ga okružuju mladi Jevreji. Tako će obezbediti mesto u dženetu – raju, a ona će biti ponosna majka, jer je ono što joj je najdraže u životu poklonila Alahu. Sem toga, njenom će sinu u raju pripasti nevina lepota. Ne jednom, videla sam na televiziji Palestinku koja kaže da je spremna i drugog sina da pokloni Alahu.

Mešovito jevrejsko i arapsko obdanište

Dok prelistavam novine, pre svega pročitam koliko je kasetnih raketa bačeno na gradove u Negevu, do Aškelona i dalje na severu; koliko je porodica ostalo bez doma. Sreća je ako niko nije poginuo. Mada, kada ulazim u autobus, uvek posmatram fizionomije, da vidim da li je neko spreman da se u ime džihada – svetog rata, žrtvuje. Sve vesti upozoravaju da je ono što predstoji, eventualna mobilizacija, opasnije od onog što je bilo.

Deca sabre: Ovih dana održano je u Tel Avivu savetovanje filologa o primeni hebrejskog i arapskog jezika u nastavi. Profesori univerziteta smatrali su da je u osnovnim školama obavezan arapski jezik za svu decu *sabre* (deca rođena u Izraelu, nazvana po plodu kaktusa, slatkom i mekom iznutra, s korom prekrivenom bodljama). Sabre obavezno, kao drugi jezik, uče arapski jezik, dok, recimo, učenici poreklom iz Rusije, kao strani jezik uče ruski. Ovdášnji filolozi smatraju da ova dva semitska jezika ne samo da imaju sličnosti i u mnogim rečima isti koren već da u Izraelu imaju snažan kontakt, preuzimaju mnoge reči jedan od drugog. Tako nisu mogli da se usaglase da li je reč *leazazel* (dođavola) arapskog ili hebrejskog porekla. Ono što je za oba jezika bitno, to je da se pišu samo suglasnici, a samoglasnici izostavljaju, što za prevodioca predstavlja grdne teškoće i dovodi do kardinalnih grešaka, jer se izvesne reči pišu identično, ali u primeni često imaju sasvim različita značenja.

Bar u tome arapski i hebrejski filolozi nisu imali suprotna mišljenja. I jednama i drugima dovoljni su konsonanti. Ali, složili su se i o drugim problemima značenja saradnje u oblasti orijentalistike, jer nigde nije tako pogodno tle za uzajamna jezička istraživanja kao u Izraelu, gde su arapski i hebrejski jezik prisutni i kao govorni i kao literarni izraz. Bar da je tako i u politici. Međutim, ljubav i danas ne zna za granice. Često čitam o nesrećnim ljubavima između arapske devojke i mladog Jevrejina, ili obratno. I to se događa. Mislim da je Šekspirova priča *Romeo i Julija* naivna drama u odnosu na tragedije koje će buduće generacije čitati o vremenu u kome živimo.

I dok arapski i izraelski filolozi prihvataju sličnost jezika, ja strepim da li će zbog svih drugih različitosti neki mladi Arapin da aktivira bombu baš tamo gde se nalaze moji unuci. Naravno, ne brinem se samo zbog njih. Kada čujem da je stradalo neko mlado biće iz potpuno besmislenih razloga, ne mogu da shvatim i prihvatim da se takve stvari događaju u XXI veku. Mada, očigledno je da se svet ponovo kreće u pravcu rasne diskriminacije.

U Izraelu je i sada, u decembru, toliko rascvetalih ruža, grmova jasmína i nekog cveća kog "kod nas" (još uvek kod nas) nema, da dok čovek udiše njihov miris mora da pomišlja – jednom će ipak svanuti mir.

Josl Birnstein:

Neću dozvoliti Bin Ladenu da mi upropasti priče

Izraelski pisac, nakon odiseje, u Jerusalimu

Odiseja Josla Birnsteina, jednog od najpopularnijih izraelskih književnika, okončana je pre pola veka. On sada krstari po svetu, od Tel Aviva do Pekinga, zabavlja svoje čitaoce u svetu i Izraelu, ali njegova luka je definitivno Jerusalim i on će zauvek ostati u njemu. Okružen svojim knjigama na jidišu, hebrejskom, nemačkom, italijanskom... i na svim tim jezicima i knjigama drugih pisaca, on stanuje sa svojom suprugom Margaret, prevodiocem njegovih i drugih knjiga na engleski, u ulici Hanasi, u jednoj od najljepših modernih jerusalimskih zgrada.

Povod moje posete je pokušaj da se u Izraelu i svetu oživi jezik jidiš kojim je pre Drugog svetskog rata govorilo oko 2 miliona Aškenaza. Ovaj jezik koji je stvoren od severnoevropskih germanskih dijalekata, a zadržao hebrejsko pismo i sadržavao oko četvrtinu leksike iz Biblije i Talmuda, nastao je polovinom XIV veka u jevrejskim naseljima duž obala Rajne i Dunava. Ali, svoj procvat doživeo je u Istočnoj Evropi u XVIII i XIX veku. Imao je bogatu književnost. Dela Šaloma Aša, Šaloma Alejhema, Mendelea Moher Sfarima i u naše vreme Isaka Baševisa Singera, prevedena su na skoro sve jezike sveta.

Ana Šomlo: Poznavao ci literature očekivali su da će se u Izraelu razviti književnost na jidišu, jer je mnogim piscima jidiš bio maternji jezik.

Josl Birnstein: Još pre nego što je stvorena država Izrael postojao je sukob između Hasida, ortodoksnih Jevreja i svetovno orijentisanih intelektualaca oko govornog i književnog jezika. Hasidi su bili protiv toga da se svetim jezikom, kojim je pisana Biblija, piše literatura. Ben Gurion, prvi predsednik vlade Izraela i značajni političari tog vremena, insistirali su da se govori i piše isključivo na hebrejskom jeziku, tako da je jidiš bio maltene proskribovan jezik.

Ana Šomlo: Na kom jeziku Vi razmišljate? Da li na njemu i pišete? Rođeni ste u Poljskoj 1920, Jevreji su u to vreme govorili, uglavnom, na jidišu.

Josl Birnstein: Kada mi je bilo 17 godina, otplovio sam brodom za Australiju. Borio sam se u Drugom svetskom ratu kao australijski vojnik, a 1950. došao u Izrael. Razmišljam na jidišu i ivritu, zavisi o čemu mislim. U Poljskoj, dok sam bio dečak, govorio sam jidiš. Pamtim, jedne sam noći čuo kako ljudi viču na jidišu: Bežite, sklanjajte se, biće pogrom! Ubijeno je jedno dete!

Ljudi su izbezumljeno trčali, zaključavali se, sakri-vali. Onda se na gradskom trgu pojavio rabin i počeo da peva. Svi su bili u čudu. - Smirite se, radujte se, neće

biti pogroma. Ubijeno dete je jevrejsko. Za ubicom se ne traga - objasnio je rabin.

Dok sam bio u Australiji, jezik kojim sam govorio nije bio ni jidiš, niti ivrit koji sam već u Poljskoj učio. Komandovalo se isključivo na engleskom. Kada me je u Izraelu, u kibuc Gatu, gde sam postao pastir, jedne noći trгла iz sna vika: Ejtane, šta ti je, što se dereš? - smirio sam se kada sam prepoznao ivrit. Ovde je moj dom već 50 godina i ovde ću ostati. Imam unuka pilota koji nije niskog rasta kao ja. Treba mu dva ipo minuta da se sagne da bi me poljubio u čelu. Prihvatio sam ivrit, ali me srce boli što je jidiš zamro. To je divan jezik kojim su govorili moji roditelji, spaljeni u koncentracionom logoru. Ima neprevodivih izraza sa tog jezika, punog duha i humora.

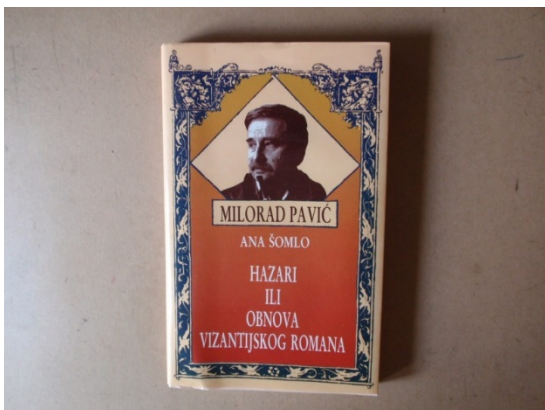
Ana Šomlo: U izraelskoj javnosti se govori o obnovi jidiša. Na Hebrejskom univerzitetu u Jerusalimu 80 studenata je upisano na grupi za ovaj jezik. U svetu se oraganizuju seminari, posvećeni jidiš-literaturi.

Josl Birnstein: Nijedan jezik nije stvoren na univerzitetu. Tamo jezici umiru, kao što je latinski prestao da bude živ jezik, ali se izučava. Na jidišu se danas drže govori na svadbama i sahranama. Hitler je ubijao one koji su na jidišu govorili. Staljin je jefsekim /pisce na jidišu/ proterivao u Sibir. Ovde nema ko da nas mrzi. Preovladao je ivrit, ali sam ja napisao roman "Lice u oblacima" /1991/ i druge knjige na jidišu. Časopis "Golden Keit", gde su mnogi pisci objavljivali svoje rukopise, izlazio je od 1948. godine do 1996. Ukinut je. Ali, sada se pojavila nova književna revija "Toppel Punkt". Nikad se ne zna.

Događaju se čuda. Možda će Bin Laden da uvede ponovo taj jezik, ako protera Jevreje i vrati ih u zemlje iz kojih su došli i tamo ponovo progovore na jidišu.

Ana Šomlo: Kad već pominjete ovu ličnost koja je danas u centru pažnje svetske javnosti, šta mislite o njemu i događajima u svetu?

Josl Birnstein: Strašno je i tragično ono što se dogodilo u Americi i što se kod nas, u Izraelu, događa svakodnevno. Ali o Bin Ladenu ne razmišljam. Neću dozvoliti da mi on upropasti priče. Nastaviću da pišem kao što sam i do sada to činio.

Seoba u iščezlo carstvo

Recepcija dela Milorada Pavića u Izraelu

Godine 1990, neposredno posle izlaska iz štampe *Hazarškog rečnika* na hebrejskom jeziku, u prevodu Dine Katan Bencion, priređena je svečana promocija knjige, prilikom "Dana Srbije u Izraelu", kojoj je prisustvovao i autor. Pojava Pavićevog dela izazvala je veliko interesovanje kritičara i publicista, samim tim što je izdavač bio *Maariv*, koji objavljuje i jedne od najčitanijih izraelskih novina, tako da su odmah po izlasku romana, svakodnevno objavljivani prikazi knjige i intervjui sa Pavićem¹.

Dina Katan Bencion, do tada je prevela sa srpskog jezika dela Aleksandra Tišme, Ive Andrića, Danila Kiša, Davida Albaharija, pesme Vaska Pope, Ivana Lalića, Raše Livade i drugih pisaca, uživa ugled ne samo dobrog pesnika, već i vrsnog prevodioca. U svom predgovoru ona je napisala: "Svet koji se u *Hazarškom rečniku* pojavljuje deluje kao tema data na razmatranje. To je preplet realnosti i mašte, kako u sadržaju, tako i u pogledu stila. U romanu se pojavljuju istorijske ličnosti, junaci legende i mitova, ljudi iz svakidašnjice, a zaplet je filozofski, poetičan, zasnovan na narodnoj tradiciji i vizantijskom mitu."

U telavivskim novinama *Hadašot (Novosti)* 13. aprila 1990. Arijana Melamed predstavila je Pavićevu knjigu rečima: "*Hazarški rečnik* je briljantna igra, zapanjujuća parodija, šareni luna-park ideja za odrasle, ludo putovanje po zapadnoj kulturi, reč je u njoj o stotinama (da, stotinama) svetova izmišljotina; o smešnim mitologijama, o namernom i izuzetno uspešnom podražavanju desetina jedinstvenih posebnosti iz riznice književnih postupaka. Ne sme se zaboraviti ni suptilna politička satira kao ni fikcija koja proizlazi iz dela Jehude Halevija *Hazari*". Nakon tri meseca, ulazeći u polemiku o Pavićevoj knjizi Melamedova će dodati: "Ovo je putovanje kroz karneval ideja, gledanje kroz šareni kaleidoskop, igra u vrtu zabave, prolazak kroz zaljubljenost."

Pod naslovom *Putovanje u iščezlo carstvo* poznati izraelski pisac i publicista Gideon Telpaz objavio je svoj intervju sa Miloradom Pavićem na dve pune stranice lista *Maariv*. Telpaz roman našeg pisca u uvodu razgovora predstavlja kao autora svetskog bestselera, prevedenog na dvadeset i četiri jezika, koji je u *Njujork tajmsu* svrstan među sedam najčitanijih knjiga u 1988. godini, dok je u Francuskoj i Velikoj Britaniji izbio na vrh liste bestselera. Pavićevu knjigu najavljuje kao originalno delo u kome "istina ne preplavljuje književnost, već se književnost uliva u istinu." Na pitanje – "Kako objašnjava tako izuzetan uspeh *Hazarškog rečnika* u različitim zemljama" – Pavić je odgovorio: "Možda je na to uticala mogućnost da se može čitati u raznim pravcima i na različite načine. Ili zbog činjenice što se *Hazari* mogu posmatrati kao metafora malog naroda čija je sudbina bila podređena nadmetanju velikih sila. Mali narod, kao što smo mi Srbi, uvek je pod pretnjom njemu stranih ideologija." Predstavljajući Pavića kao pisca značajnih literarnih i teorijskih dela iz

oblasti književnosti, profesora i eruditu koga je imao prilike da upozna u Beogradu i vodi sa njim razgovor u njegovom kabinetu na Filozofskom fakultetu, Gideon Telpaz je pretpostavio da će pojava *Hazarskog rečnika* izazvati veliko interesovanje i izraelske čitalačke publike i kritike².

Telpazova prognoza bila je tačna. Ali, nije samo zanimljiva literatura privukla pažnju brojne publike. Istorija Hazara, naroda sa bogatom tradicijom, koji nestaje sa prostora Srednje Azije, i ne samo to, već i neobična odiseja putovanja i nestanka sa mape ove nacije, činila se bliska lutajućem narodu Izraela. Tako, možda, možemo očekivati da će se i pleme Hazara ponovo pojaviti i potražiti mesto pod suncem negde na obalama Sredozemnog mora. Nadajmo se da to, ako se i dogodi, neće izazvati nove nemire na Bliskom istoku. Možda bi ipak bilo bolje da se nova domovina Hazara samo sroči između korica nekog zanimljivog romana.

"... I ko bi znao – možda smo i mi potomci tog drevnog naroda, možda vi i ti proizlazite od sinova tih lovaca na slane snove" – piše Asa Kasar u novinama *Jediot aharonot*. – "Tri su tačke gledišta – i još jedna – suprotna ostalima, tmurna, nadrealna, koja se ponekad pomalo razotkriva, a češće zamagljuje, nedostižna između šarenih delića, između preplavljenih odrednica kao reka koja se izliva iz svog korita."

Izrael je zemlja u kojoj se veoma mnogo prevodi literatura i skoro sve novine poseduju svoje nedeljne književne dodatke sa obiljem prikaza dela svetske književnosti. Stoga je neobično da se u zemlji gde se govori na 36 jezika, dakle i prevodi sa njih, u roku od par meseci pojave desetine kritika o jednoj tako neobičnoj knjizi kakva je Pavićev *Rečnik*. Citirani tekst Arijane Melamed objavljen je 13. aprila 1990. godine, a već 27. istog meseca Eli Hirš će u listu *Hair* posmatrati ovu knjigu iz drugog aspekta: "Uporedo sa kaligrafijom Sevast se bavio i slikarstvom. Ja radim sa nečim što je kao *rečnik boja*, jednom je objasnio nepoznatom monahu koji se divio njegovim slikama, a sam gledalac sastavlja od tog rečnika rečenice i knjige, što će reći slike. Tako bi mogao i ti da radiš pišući. Zašto neko ne bi načinio rečnik reči koje sačinjavaju jednu knjigu i čitaocu prepustio da od tih reči sam sklopi celinu? - Tačno tako, po toj čudnoj konstrukciji načinjen je *Hazarski rečnik* Milorada Pavića, kojem izvanredno pristaje podnaslov *Romanleksikon*. Na prvi kao i na poslednji pogled, ova knjiga nije ništa drugo do rečnik ili leksikon odrednica po azbučnom redosledu poređanih. Ali, iz tih odrednica, između njih i nadalje, prostire se čudesna mreža zapleta. Čitalac plete tu mrežu u koju sam upada da bi se u nju zapleo svojim sopstvenim rukama koje prolistavaju i očima koje lutaju po ličnom ukusu i sreći."

Izgleda da je savet Pavića kako koristiti njegov *Rečnik*, rado prihvaćen ne samo kod čitalaca, već i kod kritičara. Evo šta on predlaže: "Uprkos svim teškoćama, ova knjiga je sačuvala neke vrline prvobitnog Daumbanusovog izdanja. Ona se poput tog izdanja može čitati na bezbroj načina. To je otvorena knjiga i kada se sklopi, može se dopisivati:

kao što ima svog negdašnjeg i sadašnjeg leksikografa, može steći u budućnosti nove spisatelje, nastavljace i dopisivače..." U principu autori ne vole kad se njihovom delu nešto dopisuje, kada se njihovom tekstu nešto dodaje, pa često nalaze u tuđoj knjizi plagijat svog dela. Međutim, Pavić nas širokogrudno upućuje kako da se, ne samo poslužimo njegovim rečima, već da ih prisvojimo i nastavimo njegovo delo.

Ejtan Ben-Natan piše u listu *Davar* (Tel Aviv, 4. aprila 1990): "*Hazarski rečnik* je pisan stilom koji podseća na stare hronike, gde se činjenice prepliću sa učenjem, bajkama i fantazijom, a čitalac je pozvan da sriče i slaže kockice tog mozaika po svojoj volji, po redu koji on sam odabere. Bilo kako bilo, zajemčeno mu je da koji god redosled odabere, to neće biti onaj pravi, pošto onaj istinski, skriveni i jedini tekst zapravo ne postoji. Pokušaj da se rekonstruiše istinski tekst, koji je telo Adama Kadmona (božanskog arhetipa čovečanstva po jevrejskoj *Kabali*, čije pojmove Pavić koristi) zadatak je hazarskih lovaca na snove... Knjiga se, dakle, bavi, kao što se hazarska polemika time bavi, potragom za Božjom istinom. Ali, ipak istina, kao što Pavić veli ustima svojih lovaca na snove, se ne nalazi u ovoj ili onoj veri, niti u istoriji, nema je u životu pojedinca, a svakako se ne nalazi u knjizi, ni kada je ta knjiga *Hazarski rečnik*."

Paviću ne nedostaje humor još u samom uvodu koji počinje obećanjem da čitalac neće morati da umre ako pročita ovu knjigu, kao što je to bio slučaj sa njegovim prethodnikom, korisnikom izdanja *Hazarskog rečnika* iz 1661. godine. On će, kako kaže, početi da piše napomene pre večere, a čitalac će uzeti da ih pročita posle obeda. Tako će glad pisca naterati da bude kratak, a sitom čitaocu uvod neće biti preterano dug. Međutim, neki ovdašnji kritičari očekuju da se o odrednicama jednog leksikona mogu davati samo krajnje ozbiljne direktive, oni po naučnoj logici interpretiraju biblioteku kao odeljenje za rečnike, police za beletristiku, knjige iz oblasti istorije na posebnoj stelaži, a sa podozrenjem gledaju na rukopis koji između korica sve to sadrži. Tako potpisnik P.G.T članka u *Maarivu* piše: "Pavić ne prestaje da mesi činjenice po svojoj volji. One mu služe kao park za igranje. Legitimisane su samo kao katalizator koji oplođuje njegovu maštu pri stvaranju mita o ljudskom postojanju. Istina je da neke činjenice koje se nalaze u romanu ostaju potpuno neizmenjene, kao na primer životopis Jehude Halevija, ili svetih Ćirila i Metodija, ali sve ostalo u romanu čista je fikcija, koja deluje na čitaoca na raznim nivoima uverljivosti."

U intervjuu sa Pazit Ravina Pavić je izjavio "*Hazarski rečnik* – to je moja autobiografija", što je ona objavila u listu *Davar*. Posle razgovora sa njim, prilikom njegovog boravka u Izraelu, ona je između ostalog napisala: "Onaj ko pokuša da pronikne u istorijsku suštinu Pavićevog književnog dela, naći će u *Hazarskom rečniku* pregršt podataka koje autor, beogradski profesor Univerziteta, poznavalac teme nazvane *srpski barok*, unosi u svoju literaturu. Nakon istraživanja u domenu poezije, ljudske psihologije, književnosti – on otkriva tehniku leksikona. U ovom delu on se ne drži striktno određenog reda. Svaki čitalac ispočetka stvara sopstveni rečnik. Za onog kome je

teško da se snađe u zadatoj tehnici i dinamici novog načina čitanja koji predlaže Pavić, može biti predočeno da će se stvari u narednoj knjizi ovog autora još više komplikovati: u *Predelu slikanom čajem* junakinja romana zaljubljuje se u svog čitaoca. Tako će svaki primerak knjige ponaosob živeti svoj sopstveni život.

Da je *Hazarski rečnik* njegova autobiografija bila je floskula kojom je Milorad Pavić započeo naše razgovore u knjizi *Hazari ili obnova vizantijskog romana*³: "Ponekad me pitaju: možete li da opišete *Hazarski rečnik* u jednoj rečenici? Kad ste tako priterani uza zid, morate nešto i odgovoriti. Najkraći odgovor bio bi da je ova knjiga moja autobiografija. Naime, Pavići su, prema porodičnom predanju, Srbi pravo-slavne vere iz Hrvatske, poreklom iz Žumberka. Negde oko 1670. počelo je, kao što istoričari znaju, nasilno unijačenje Srba u tom kraju, pa je to zahvatilo i našu porodicu. Bili su, dakle, pravoslavci, prisiljeni da pređu u katoličanstvo... U očevoj porodici postoji duga spisateljska tradicija. Zato, kako me pitaju – kada sam počeo da pišem, kažem da sam već 200 godina pisac. Pavići su počeli da objavljuju svoje knjige još u XVIII veku. Jedan od njih, Emerik Pavić, živeo je u Budimu i pisao pesme u desetercu, u stilu srpske epske poezije, pre nego što će ona postati slavna, u vreme Herdera, Getea, Bajrona, Mickijevića i Puškina..."

Pisac *Hazarskog rečnika* je vidovit čovek. Malo je rečenica napisao a da vam se ne čini da ih je na neki način vama lično uputio. U Španiji su ga dočekali kao da je stigao na izvor svog *Rečnika*. Jevreji ga usvajaju, smatrajući da je Hazare opisao kao Izraelce našeg vremena, a sva mapa Evrope se apokaliptički ukazuje kao eventualno poprište iščeznuća naroda.

To samo ukazuje da su *Hazarski rečnik* i *Predeo slikan čajem* uspeli, jer se scena u njima prepoznaje. Drama je od publike prihvaćena samo ukoliko se gledaoci mogu identifikovati s glavnim ličnostima.

U starom gradu Jafi jedne tople junske večeri, krajem prošlog veka, predsednik izraelskog PEN-a, Hanoh Bartov, pročitao je pred srpskim i izraelskim piscima fragment *Hazarskog rečnika* na hebrejskom jeziku u kome narodnosti gutaju narode, male ribe proždiru velike ribe: Irci Britance, Albanci Srbe, Palestinci Jevreje.

Osnovno je pravilo teatra, po teoretičaru Stanislavskom, da lica na sceni ne smeju da okrenu leđa publici. Aplauz za okruglim stolom srpskih i izraelskih pisaca poneli su sa obala Jafe talasi Sredozemnog mora.

Prikaz je uspeo, jedino Pavić, po običaju, ostaje uzdržan. On je telavivskim novinarima saopštio da svako ko dođe u Jerusalim mora bar jedan pogrešan korak da napravi, jer je to sveti grad u kome bi se jedino Gospod mogao snaći.

Njegov uspeh na putu, srpske nedelje u Tel Avivu, je nezapamćen. Za samo mesec dana, kako saopštava izdavač *Maariv*, objavljuju se tri izdanja *Hazarskog rečnika* u prevodu Dine Katan Bencion.

Na pitanje – "Kako se oseća pisac preveden na 25 jezika, posle toliko uspeha" – Pavić je odgovorio da

postoje dve mogućnosti – "da se dobije infarkt ili da se pisac pravi kao da to s njim nema nikakve veze."

On je izabrao ovu drugu.

Joav Halevi preveo je sa engleskog jezika Pavićev roman *Predeo slikan čajem*, međutim, ova knjiga nije izazvala odjek sličan objavljivanju *Hazarskog rečnika* u Izraelu.

---

¹) Batja Gur u dnevnom listu *Haarec* (4.5.1990) donosi informaciju da je objavljen prevod sa srpskog na hebrejski jezik knjiga Milorada Pavića *Hazarski rečnik*, dok Ali Meir daje širu informaciju o ovoj knjizi.

²) Pod naslovom *Putovanje u iščezlo carstvo*, intervju, objavljen 13. 4. 1990. u *Maarivu*.

³) Ana Šomlo: *Hazari ili obnova vizantijskog romana* BGZ, Srpska književna zadruga, Narodna knjiga, 1990. Biblioteka *Razgovori s piscima*.

Apatrid

Otvorio je novine. Prelistao ih je i ugledao svoj tekst "Zvezda je nacrtana – nije rođena". Najzad su ga objavili, ali bez njegovog potpisa. Pogledao je kroz prozor. Kiša je sve jače pljuštala. Stjuardesa je dopratila devojkicu koja se sva zadihana spustila na sedište kraj njega. "Zamalo da zakasnim" - rekla je. Klimnuo je glavom i nastavio da čita svoj tekst. Opet su mu ubacili reči koje nije napisao. Sklopio je novine.

"Mogu li da ih prelistam?" – obratila mu se devojkica. Klimnuo je glavom. "Vi putujete za Istanbul?" - upitala ga je. Klimnuo je glavom. "Ako ste nemi" – klimnite samo glavom, jer vidim da čujete, a i da znate srpski, jer čitate novine.

Osmehnulo se i klimnuo glavom.

"Ja putujem u Izrael. Meni je Istanbul samo usputna stanica." - rekla je devojkica.

Milan je još jednom klimnuo glavom i nastavio da posmatra kako avion uzleće.

"Svašta, još ću poverovati stvarno da ste gluvonemi!"

"Zašto mi dodajete još jednu osobinu kad ste prvo pristali da budem samo nem?"

"Učinilo mi se da više ne klimate glavom. Uostalom, razgovaramo, a niste mi se ni predstavili?"

"Milan Vajs."

"A ja sam Rahela Volf. I vi ste, dakle, Jevrejin?"

"Po ocu."

"A šta ste po zanimanju?"

"Novinar."

"Milan Vajs? Nikada nisam čula za takvo ime."

"Možete da pročitate moj tekst u novinama koje držite u ruci."

"Stvarno?" - Rahela je brzo počela da prebire po listu: "Zaboravite Šon Konerija i Džems Bonda, sve one koje ste videli u filmu *Bliski susret treće vrste* i *Rat svetova* – to je pomodna prošlost kao i *Ajkula I* i *Ajkula II*. *Alien*, *Osmi putnik* napušta filmsku luku. Deveti, sasvim novi i neočekivani..." čitala je naglas.

"Čitajte, molim vas u sebi. Ja sam tekst već pročitao."

"Šta, to ste vi napisali? I otkud vam sve to? Ali, ne

vidim vaše ime.”

“Uglavnom iz strane štampe. A ime su zaboravili da stave”. Rahel je nastavila da čita, a Milan je sklopio oči, praveći se da spava.

Poneo je sobom samo jedan kofer, a u njemu nekoliko knjiga. Pred očima mu je stalno bila slika redakcije i njegovih kolega koji kao na sletu zajedno dižu ruke da on bude isključen zbog toga što javno nije prihvatio osudu Izraela. “Znaš” – rekao mu je Zoran koga je smatrao svojim najboljim prijateljem – “nezgodno je u ovoj političkoj konstelaciji, kada sklapamo dobre odnose sa Arapima, što je tvoj otac Jevrejin. Oni povezuju sa tvojim stavom ne samo to što je on bio informbirovac, a ti nisi u Partiji, već i vaše poreklo”. Nije to rekao svom ocu. Znao je da bi mu, posle Golog otoka, njegovo isključenje bilo još veće razočarenje. Otac Jakov ostao je bez reči kada mu je saopštio da odlazi zauvek u Izrael. Rekao mu je samo: “Ne razumem”.

Milan se raspitao šta mu je sve potrebno da dobije vizu. Bilo mu je teško što ostavlja oca, ali se nadao da će jednog dana pristati da mu se priključi. Majka Milica umrla je dok je otac bio kao informbirovac osuđen. Nije mogla da prihvati da njen muž, tako vredan i pošten čovek, robija.

Milanove kolege došle su sledećeg jutra da mu se opravdaju što je isključen iz redakcije i da mu kažu da to nije bila njihova lična namera, već partijska odluka na višem nivou, na koju nisu mogli da utiču. Zalupio im je vrata bez reči.

Devojka je stalno nešto čavrljala, ali Milan nije otvarao oči. U Istanbulu se ispostavilo da moraju da čekaju dva sata. Uzeo je svoj kofer, otvorio ga i izvadio Ekermanovu knjigu “Razgovori sa Geteom”. Rahela je sela kraj njega. Okrenula je korice knjige koju je Milan držao u ruci. “Kako, posle svega što su nam Nemci uradili, možete da čitate Getea?”

“Ne čitam Getea nego Ekermana. Pročitao sam od Getea sve što je prevedeno na naš jezik, mada bih ga radije čitao u originalu, ali ne znam nemački.”

“Čudan ste vi Jevrejin.”

“Majka mi je Srpkinja, ali to nema nikakve veze.”

“Ima”, rekla je Rahel i nastavila da priča, ali Milan nije podizao oči sa knjige. Na kraju je zaspala. Kada su stigli u pola četiri ujutru na aerodrom u Tel Aviv, dočekao ih je Jugosloven iz prihvatnog centra u Holonu. Ispostavilo se da su u avionu još troje useljenika, bračni par sa devojčicom. Mladić koji je loše govorio srpski objasnio im je da će ujutru doći neko iz agencije za useljenje, Sohnuta, da porazgovara sa njima o tome šta će raditi i gde će boraviti. Postojala je mogućnost da odu u kibuc Saar Haamakim koji su osnovali, kako je čuo, Jugosloveni još pre nego što je osnovana država Izrael, ili da odaberu jedan od tri centara u kojima postoji prihvatilište, gde će preko dana raditi, a uveče pohađati tečaj hebrejskog jezika.

Milan je odlučio da ode u Beer Ševu, u pustinju Negev. Rahel nije skidala pogled sa njega i kada je podigao ruku da kaže zašta se opredelio, ona je odmah za njim to isto učinila.

Putovali su kombijem, prolazili kroz ulice Tel

Aviva. Pred visokim zgradama bile su bašte sa bujnim zelenilom i mnogo cveća, iako je bio februar. Beograd su napustili pod snegom. Kroz zelene poljane probijali su bokori divljih ruža. “Gledaj, pogledaj, nije li divno!” – Rahel ga je stalno vukla za rukav. Onda su ušli u pustinjski predeo. Na momenat je ugledao kolibu u pesku kraj koje su se igrala golišava deca. U jednom trenutku pojavio se Beduin u beloj odori na kamili.

Milanu su pokazali sobu u kojoj će boraviti sa jednim doseljenikom iz Litvanije. Upravnik prihva-tilišta obratio im se dobrodošlicom. Bilo je nekoliko novodošavših iz Poljske i Mađarske, jedna prelepa devojka iz Amerike i njih četvoro iz Jugoslavije. Objasnjeno im je da će učiti jezik i morati da rade dok ne budu spremni da se bave profesijom za koju su se u zemlji odakle dolaze školovali. Milan je napustio Beograd sa treće godine Filozofskog fakulteta. Kako je počeo da se bavi novinarstvom zapustio je studije.

Uveče su ih sazvali na čas ivrita. Pažljivo je beležio svako slovo, reč i kasnije u sobi pokušao da ih zapamti. Taman je zaspao kada ga je probudilo kucanje na vratima. Bila je to Rahel. Molila ga je da uče zajedno, jer ona ne može da se navikne da čita zdesna nalevo. Obećao je da će joj sutra pomoći, ali zasada mora da spava.

Građevina na kojoj se zaposlio bila je podignuta do trećeg sprata. Njegov posao je bio da tovari cigle u sanduke i stavlja ih u dizalicu. Sunce je ubrzo počelo strašno da peče. Dali su mu tembel kapu kakvu je ranije viđao na slikama Izraelaca. Rahel su zaposlili u dečjem vrtiću i ona je bila zadovoljna poslom koji je dobila. Za večerom Milan je potražio lepu devojku koju je zapazio prilikom prijema. Osmehnula mu se i pokazala mu da donese stolicu i sedne kraj nje. “Milane”, čuo je Rahelin glas, “Pa ja ti čuvam mesto, a ti...” Osmehnuo joj se i spustio stolicu kraj Lee, kako je zapamtio da se zove kada su ih prozivali. Znao je malo engleski, učio je u gimnaziji, mada nikada nije govorio. Lea mu je ispričala da je došla sa roditeljima iz Čikaga. Oni su ostali u Haifi, gde njen otac namerava da otvori trgovinu tekstilom, a ona će, kad nauči ivrit, da se upiše na fakultet. Upravo je završila srednju školu u Americi. Milan nije mogao da skine pogled sa njenih belih kao sneg beonjača i isto tako belih zuba. Duga smeđa kosa padala joj je niz ramena. Predložio joj je da se posle večere prošetaju, što je ona prihvatila.

Iz dana u dan bilo je sve toplije. Milan je bio strašno umoran, tako da se trudio da ne zaspri uveče na časovima. Ivrit mu je bio težak, ali je nastojao da sve što su profesori predavali upamti. Tako su prolazili dani. Javljao se ocu. Napisao mu je da je vrlo zadovoljan i da se nada da će mu se on, čim bude našao stalni posao, pridružiti. Svake večeri odlazio je u šetnju sa Leom. Rahel ga je jednog jutra presrela kada je krenuo na posao: “Milane, duboko si me povredio,” rekla je. “Praviš se kao da među nama ničeg nije bilo i stalno si sa tom uobraženom Amerikankom.” Oči su joj bile pune suza.

“A zar je nečeg bilo među nama? Nisam primetio.”

“Pa ja sam tebe radi došla u ovu pustinju, inače bih otišla u Saar Haamakim. Tamo imam rođake i moji se u Beogradu ljute što nisam sa njima.”

Milan joj je stavio ruku na rame, pomilovao je po kosi i zamolio da mu oprost, ali da je veza između njega i Lee iz dana u dan ozbiljnija i da on tu ništa ne može. Lea ga je pozvala da za Pesah posete njene roditelje, jer ona želi da ih on upozna. Već se sa njima dogovorila da će ga dovesti za praznik.

Dočekali su ga vrlo lepo. Ugostili. Međutim, trećeg dana Lein otac Rafael pozvao ga je da nasamo porazgovaraju. Rafael Aruesti postavio ga je na stolicu pred sobom i vrlo ozbiljnim glasom počeo da ispituje. Objasnio mu je da se njegova porodica strogo drži tradicije i da može da se druži sa njegovom kćerkom jedino ako su mu namere ozbiljne, zapravo ako namerava da se njome oženi. Milan je rekao da je on ozbiljno zaljubljen u Leu, ali da ne namerava da se ženi dok ne nađe stalni posao i, pre svega, završe tečaj ivrita. Rafael mu je rekao da oni, Leini roditelji, poseduju dovoljno finansijskih sredstava i da sve mogu da nastave da uče i studiraju i u njihovoj kući. Onda je počeo da ga ispituje o poreklu oca Jakova. Kada mu je rekao da mu je majka Milica bila Srпкиnja, Rafael je ustao. "Ne dolazi u obzir da se moja kćer uda za goja"- rekao je strogo.

Milan je pokušao da mu objasni da se u njegovoj zemlji narodnost računa po ocu, da je on, čak, imao nepritika, izgubio zbog toga posao, ali do Leinog oca njegove reči nisu dopirale. Posle večere rekao je Lei da on napušta odmah njihovu kuću. Ispričao joj je razgovor koji je imao sa njenim ocem.

"Ali, ti mi nikada nisi rekao da ti nisi Jevrej", prekinula ga je.

Milan je ponovio reči koje je saopštio njenom ocu. "Ali, kod nas se pripadnost računa po majci", rekla mu je. "Međutim, postoji mogućnost. Ti si, naravno, obrezan?" Odmahnuo je glavom. "Pa kako si rekao da si Jevrej?"

"Slušaj, meni uopšte nije važno ko je i da li si ti Jevrejka, kao što ni mom ocu nije bilo bitno što moja majka nije bila. Voleo je kao što ja volim tebe." Lea ga je zagrlila i rekla da i ona njega voli, a da za sve postoji rešenje. On može da se obreže, polaže giur, ispit iz judaistike, bude primljen u jevrejsku veru i onda se mogu odmah venčati. Ali, on nije tako lako prešao preko njenog predloga. Uzeo je svoju torbu i prvim autobusom, bez pozdrava sa roditeljima, otputovao u Beer Ševu. Bio je očajan. Nije mogao da zaspi. Niti da jede. Leina slika stalno mu je bila pred očima. Njene usne, telo. Do tada nije bio ni svestan koliko je zaljubljen u nju.

Nastavio je da radi, uveče odlazi na časove, ali ništa nije mogao da upamti. Stigli su strašno topli dani. Lea se nije vratila. Pokušao je nekoliko puta da je nazove telefonom. Pisao joj je, ali odgovora nije bilo. Jednog dana, ipak stiglo je pismo. Otvorio ga je. U njemu je pisalo: "Javi mi kada se budeš odlučio da postaneš Jevrej. Tada ću doći."

Pred očima su mu se pojavljivale neprestano slike njegovih prijatelja, dignutih ruku kao na sletu. Noću je pred sobom video Rafaela kako ustaje usred razgovora sa njim i Leu sa osmehom na licu. Ni njima nije mogao da oprost. Javio se upravniku i saopštio mu da je odlučio da napusti Beer Ševu. Svoje razloge

nije objasnio. Pokupio je stvari i stigao na aerodrom Ben Gurion. Otišao je do šaltera.

Ljubazna blagajnica pitala ga je kuda putuje.

"Ne znam. Dajte mi kartu za prvi avion. Nije bitno u kom pravcu leti."

"Zaboga, mladiću, da niste pod istragom?" upitala ga je zabrinutim glasom. "

"Ne, nisam. Ali je potpuno nevažna destinacija."

"Za pola sata poleće avion za Atinu."

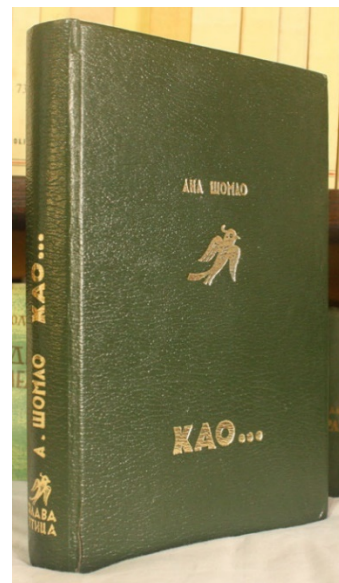
"Odlično", rekao je i zaključio u sebi: *Ionako nigde ne pripadam.*

Novi Sad 1952.

Beit Jichak 1958.

Čas istorije u Jerusalimu

U *Jad Vašemu* je avgusta 2013. održan naučni skup o Holokaustu u Jugoslaviji. Iako su u poratnom vremenu rađena istraživanja o stradanju Jevreja (od 75.000 u Jugoslaviji je preživelo samo 6.500), smatra se da su mnoge činjenice prećutane ili nedovoljno razjašnjene. Stvaranje Izraela, raspad Jugoslavije i mali broj preživelih pripadnika jevrejske zajednice bili su povod da se definišu okolnosti i događaji među onima koji ih pamte i onih koji ih istražuju. U radu ovog foruma učesnici iz Zapadne Evrope, Sjedinjenih Država, Izraela i zemalja nekadašnje Jugoslavije preispitali su događaje koji su doveli do Holokausta na jugoslovenskom prostoru.

Organizator skupa bila je dr Mirjam Rajner, poreklom iz Beograda, predavač moderne jevrejske umetnosti na Barilanskom univerzitetu u Tel Avivu i Hebrejskom univerzitetu u Jerusalimu, koautor časopisa „Ars Judaica”. Takođe, ona je bila osnivač i organizator radionice „Jevrejska umetnost i kultura” na Filozofskom fakultetu u Beogradu (2008–2010).

Uvodna predavanja održali su Dan Mihman, predstavnik *Jad Vašema*, Jovan Bajford sa Fakulteta socijalnih nauka „Otvorenog univerziteta” iz Engleske i Mirjam Rajner.

O „Rasističkoj ideologiji o uništenju partizana za vreme Drugog svetskog rata u Srbiji” govorio je Valter Manošek sa Univerziteta u Beču. U svojim istraživanjima Manošek je prikazao uništenje Jevreja u Srbiji, odmah nakon okupacije aprila 1941. godine, gde je do marta sledeće godine stradao celokupni jevrejski živalj. Aleksandar Prusin iz Sjedinjenih Država govorio je o „Ideologiji kolaboracije – Administracija u Srbiji za vreme Holokausta” (1941–1944).

Tomislav Dulić, iz Švedske, govorio je o geo-statističkoj analizi stradanja u Jasenovcu. Goran Hutinec, iz Zagreba, održao je predavanje o ustaškom teroru protiv Srba i Jevreja u Nezavisnoj državi Hrvatskoj (1941), ističući slučaj koji se dogodio u Velikoj Župi kraj Varaždina. Tomazo Delera, iz Italije, govorio je o italijanskom rasizmu i antisemitizmu za vreme fašističkog režima, predstavljajući rasistička dokumenta o Jevrejima rečima i dokumentarnim filmom (1942).

U radu ovog naučnog skupa učestvovali su i Milan Ristović, autor knjige „U potrazi za utočištem – jugoslovenski Jevreji u bekstvu od Holokausta (1941–1945)”; Krinka Vidaković-Petrov sa Instituta za književnost i umetnost u Beogradu koja je predstavila Dnevnik Ervina Milera i Milana Koljanina (Institut za savremenu istoriju – Beograd) koji je održao predavanje „Jugoslovenski Jevreji u antifašističkoj borbi (1941–1945)”.

Mirjam Rajner predstavila je temu „Umetnost u koncentracionim logorima”, osvrćući se posebno na rad Danijela Ozma u Jasenovcu. Eliezer Papo,

poreklom iz Sarajeva, danas predavač na Univerzitetu „Ben Gurion”, sa mnogo duha predstavio je humorističku literaturu Jevreja u vreme Drugog svetskog rata. Dina Katan Bencion, književnica i prevodilac, rođena u Sarajevu. govori-la je o svojoj novoj knjizi „Svet u očima žene” – jevrejsko feminističko pismo u posleratnoj Jugoslaviji” gde je obradila stvaralaštvo Fride Filipović, Ane Šomlo, Gordane Kuić i Judite Salgo.

Sa promocije Hebrejsko-srpskog rečnika u Ambasadi Srbije u Tel Avivu 2008. Mile Isakov, Ana Šomlo, Aleksandar Nikolić

Dnevnik čitanja

Nije jednostavno odrediti žanr nove knjige Ane Šomlo. No, u tome je i njena posebna zanimljivost. Najsažetije, moglo bi se reći da je svojevrsni "dnevnik čitanja", kako se spominje u podnaslovu. To je dnevnik čitaoca koji je ujedno i pisac. Prelistavajući nove i stare knjige, najrazličitijih autora, Ana Šomlo otvara niz tema u širokom rasponu od kulture do politike, uvek u vezi sa knjigama koje čita, sve obojeno ličnim utiscima, što i priliči dnevničkom, ispovednom tonu.

"Pešić i sinovi" Beograd, 2005.

Ana Šomlo poznata je našoj čitalačkoj publici kao autorka nekoliko zapaženih romana i zbirki pripovedaka, ali i po izuzetnim prevodima sa hebrejskog (prevela je neka od najznačajnijih dela klasične i savremene jevrejske literature). Nedavno se u našim knjižarama pojavio obimni i pouzdani hebrejsko-srpski rečnik – rezultat njenog dugogodišnjeg posvećenog rada – pravi kulturni i leksikografski poduhvat. Zajedno sa svojim suprugom Ivanom Ninićem, izdavačem, urednikom i političkim komentatorom, potpisuje dva časopisa. Mesečnik "Most" predstavlja vezu izraelske dijasporne sa nekadašnjom domovinom, a "Lamed", (glavni urednik Ivan Ninić) – elektronsko izdanje časopisa, koji objavljuje esejistiku i aktuelne teme prevashodno iz oblasti judaizma.

Već i ova sažeta biografska beleška pokazuje raznovrsnost interesovanja Ane Šomlo, njenu privrženost stvaranju veza između dve tradicije i kulture, ali i njenu nesvakidašnju erudiciju. Ana Šomlo predstavlja dobar primer pisca koji pripada dvema

različitim književnostima: srpskoj i izraelskoj, čije delovanje širi kulturni prostor i uspostavlja veze između ovih kultura i ovih književnosti.

O širini njenih čitalačkih interesa svedoči i ova dnevnička knjiga, pod naslovom "Moj svet knjiga". Komentari pročitanih knjiga uvek su u širem kontekstu onoga što prati njena druga interesovanja, vezana za politiku, kulturu, susrete sa ljudima, neke životne situacije. Svet knjiga je, kako piše Ana Šomlo, "daleko stvarniji od sveta u kojem živimo", odnosno potpuniji, celovitiji, raznovrsniji. Svet knjiga pomaže nam da bolje shvatimo i razumemo istoriju, drugačija uverenja, sopstvenu sudbinu. Ana Šomlo je pisac koji mnogo i ozbiljno čita, a u knjigama i u sudbinama pisaca otkriva ponešto od onoga što su kontraverze sveta u kojem živimo. Njeno čitanje prepliće se sa vestima koje stižu sa radija, televizije, iz novina, te tako čitanje i sam život jedni druge preslišavaju, dopunjuju i objašnjavaju. "Ponekad se čini da čovek sudbinski naleće na knjigu koju će pročitati, kao da mu je neka mistična igra namenila. Ona će mu odjednom otkriti sopstveno lice...", piše Ana Šomlo u nameri da objasni kako jednako knjige nalaze nas, kao što mi nalazimo knjige. To traganje, pronalaženje i otkrivanje "izbora po srodnosti" na neki način jeste "putopis bez voznog reda po literaturi". Ali i traganje za nekim važnim ili manje važnim odgovorima na pitanja koje nam život svakodnevno nameće.

Druženje sa dnevnikom čitanja Ane Šomlo vraća nas sećanjima na neke autore koje smo možda nepravedno zaboravili, a bilo bi dobro da ih ponovo pročitamo. Istovremeno otvara interesovanje za pisce koji su nam do sada bili nepoznati, pa predstavlja nenametljivu preporuku da ih upoznamo. Iskreni posvećenici knjige, oni što žive od druženja sa knjigom, verujem, otkriće u književnom dnevniku Ane Šomlo privlačnu lekturu koja pokriva različite žanrove, objedinjujući u sebi dnevnik, publicistiku, esejistički pristup.

Redovni čitaoci "Danasa" prisetiće se da su neki od ovih dnevničkih zapisa svojevremeno objavljivani u kulturnom dodatku "Pečat". U svakom slučaju, Ana Šomlo ovom knjigom, "dnevnikom čitanja", potvrđuje širinu svojih interesovanja i svoga razumevanja književnosti, svesrdno nas pozivajući da učestvujemo u dijalogu na mnogobrojne teme koje otvara.

Opunomoćenik ućutkanih

*Neobićni događaji na severu Evrope i jugu
Azije*

Ne, nisam prestala da ćitam, niti da beležim svoje opaske o knjizi koja mi je u ruci. Ali, to je sve manje literatura, sve ređe bajke u kojima može biti i srećan kraj. A onda, kada sam potražila na polici danskog pisca Hansa Kristijana Andersena, od ćijeg je rođenja prošlo 200 godina, i nasumice otvorila priću *Zli knez*, učinilo mi se da ćitam novinski izveštaj Tanjugovog dopisnika: "Taj knez je svojevremeno poveo rat protiv svih svojih suseda. Iz dana u dan rasla je njegova moć, njegovo ime pobuđivalo je sveopšti strah, a uspeh ga je pratio u svim poduhvatima. Mnoga se sirota majka krila sa svojim golim detetom u zgaristima, ali vojnici su zavirivali svuda, a kad bi ih pronašli, nemilosrdno bi mućili i nju i dete i pri tome đavolski ućivali". Zar su takvi Danci nekad bili ili je Andersen sve to izmislio, što se književnicima često događa. Ili je dećji pisac bio vidovit u vremenu kada nije bilo ni TV kamera, niti je trebalo da se ćeka da se stavi nova filmska traka kako bi se streljanje dećaka ovekovećilo. Da se tako nešto nedavno zbilo u Danskoj, ova zemlja ne bi mogla da uće u Evropsku uniju ni u kom slućaju, ćak ni kada bi zao knez bio poslan u Hag.

Kako sam Šerbedžiju cenila kao umetnika i Krlećinog interpretatora, to sam gotovo na prepad uzela njegovu ispovest, "Do poslednjeg daha" jer kad neka nova, interesantna knjiga stigne u Izrael, onda mnogi strasni ćitaoci ne biraju sredstva da do nje dođu.

Rade Šerbedžija vodi svoj dnevnik po povratku iz Uzbekistana, gde je snimao film. "U novinama, kažu mi", piše "da nisam više Jugosloven nego Hrvat." On priznaje da je hrvatski glumac, ali svi znamo da je Srbin. Veruje u privremenost ovakvog raspoloženja u kome ga prijatelji ne prepoznaju i vidi obnovu bratstva-jedinstva u budućnosti. "Ali, ja ni tada neću biti ćovek za tu priću. Naravno, i dalje ću živjeti svoj hrvatsko-srpski, slovenaćko-bošnjacki ili što on već može biti, taj život vođen rećima Nikole Tesle, i biti ponosan na svoje srpsko porijeklo i svoju hrvatsku domovinu".

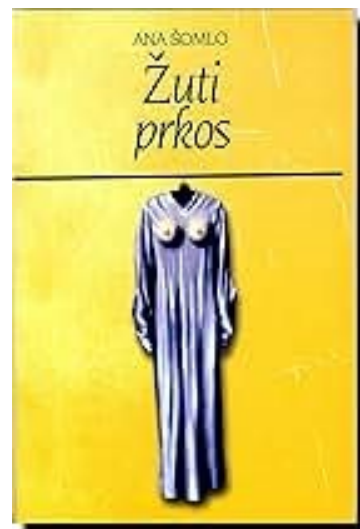
Kada sam na poćetku ovog teksta zapisala Tanjugov izveštaić, setila sam se davno proćitane knjige "Maharadža i stranac" kolege novinara Boćidara Francuskog, koji je bio dopisnik iz Indije poćetkom devedesetih godina. To je, kako je sam autor napisao, "Knjiga snova, prića i brojki o Indiji". Ne pamtim da sam u srpskoj književnosti proćitala štivo slićnog stila. To je neobićan konglomerat beleški iskusnog novinara koji u svoj tekst interpolira sve moguće informacije o zemlji u kojoj boravi, od politićkih i društvenih zbivanja, od kojih mnoga potiću iz davno prohujalog vremena, pa do onih koji se zbivaju u poslednjoj deceniji XX veka. Francuski naizmenićno, u svakom poglavlju, opisuje Maharadžine dogo-

dovštine koje mu on sam prića i avanture Stranca koji boravi u Indiji. To su ljubavne avanture bogate erotskim scenama, doćivljenim u njihovim slućajnim susretima sa Indijkama, spretnim, navalentnim ljubavicama, koje kao da potiću iz škole "Kama sutra". Doćivljaji koje maharadža prića Strancu tako su precizno i detaljno iskazane i toliko podsećaju na susrete koje je i sam imao, da se ćitaocu ćini na momente da je Maharadža u stvari Stranac ili obratno, a da je autor knjige opisao svoje intimne doćivljaje ili snove.

Još jedna knjiga, neobićno komponovana, "Opunomoćenik ućutkanih", profesora sudske medicine u Švedskoj, doktora Jovana Rajsa, ostavila je na mene dubok utisak. On u svojim memoarima, prevedenim sa švedskog, piše o detinjstvu u banatskom gradu Petrovgradu, tada ćešće zvanom Bećkerek, a sada Zrenjanin, gde je rođen 1933. godine. Tamo su isprobani i prvi kamioni u kojima su Jevreji ubijeni gasom. Jovana Rajsa spasli su rođaci, ali je ipak dospao u logor Bergen-Belzen i jedini prećiveo iz svoje uće porodice. Njegova prića, u želji da pomene sve svoje rođake, potresna je, "jer kada ih ne bih pomenuo bilo bi to kao da su ponovo ubijeni". Da sve to zabeleži i doda svoje švedsko iskustvo kao doktor, specijalista sudske medicine, pomogla mu je Kristina Hjerten von Gedda, književnica i dramaturg. U traganju za pravom istinom, dr Rajs je uspeo, kao stranac, Jugosloven, "da raskrinka mraćne afere i ubistva koja bi bila prećutana. Njegova istrajnost i upornost, pre svega profesionalna savest, nisu mu dozvolili da pravi nalazi obdukcije budu prikriveni kako se neki autoriteti u oblasti medicine u Švedskoj ne bi kompromitovali.

Istina i pamćenje su mogli doktora Rajsa da staju karijere. Međutim, njegova potreba da ih izgovori i saopšti kao i ona iz ranog detinjstva, dokazuju njegovu hrabrost i optimizam o kojima piše u epilogu svoje knjige, citirajući Hilelove reći: "Nemoj nikada drugim ljudima da ćiniš ono što ne želiš da drugi tebi ćine."

Knjigu "Opunomoćenik ućutkanih" prevela je Vera Cvejanov, a izdavać je beogradski "Partenon".

KAO

Roman "Kao" spisateljice Ane Šomlo izuzetno je rafinirana literarna priča o mladosti zatečenoj u jednom teškom vremenu koje nije imalo milosti ni za koga.

Ravan fabule prividno je potisnuta u drugi plan osećajnim i istančanim stilom što pogoduje dubljem viđenju stvarnosti od uobičajenog. Naročito su u tom smislu briljantno izvedeni dijalozi koji na časak ne narušavaju stilsko jedinstvo spolja smirenog, ali iznutra itekako uzburkanog pisanja.

Njeno poimanje životnih situacija u biti je fatalističko, kao da sudbina ima svoje neko delovanje mimo romana i upravlja likovima neumitno – određuje ih tako duboko da čak ni sama spisateljska moć ne može skrenuti događaje u pravcu drugačijeg od onog imanentnog njihovoj logici. Upravo tu i jeste krucijalni dokaz verističnosti romana Ane Šomlo, proživljenosti svih njegovih spona i dorađenosti književnog materijala. Jer, "Kao", to se oseća nepogrešivom intuicijom, nije roman konstrukcije već je duboko ukorenjen u život svog pisca, samo jedan istrgnuti i jezikom književnog stvaranja izraženi deo.

Ako bismo se upitali o nivou na kome Ana Šomlo deluje na čitaoca, spoznali bismo da je on u biti stopljen sa uverenjem krajnje jasno definisane dečje i devojačke psihologije – da je svet nešto prijateljsko što treba uzimati tako kakvo je.

Posebno su lepi pasaži u kojima reči dočaravaju ljubavno treperenje, a ono, između redova – izražava mističnu srodnost zaljubljenih duša koja o pravim razlozima te zaljubljenosti i ne žele odista da se upitaju. Zar svako razjašnjenje, svaki razlog ili životni stav zapravo ne razara neobičnu, retku, božansku svetlost i poletnost ljubavi?

U svakom pogledu roman Ane Šomlo, "Kao" je zrelo literarno ostvarenje visoke vrednosti koje nam svet i naše neposredno prošle istorije otkriva u svetlu nežnog, pametnog i za grube ideje svog vremena krajnje nezainteresovanog bića – nekoga ko se našao u životnim okolnostima u kojima može samo da se čudi užasima i neprilagođenostima ljudi, ili da žudi za mističnim devičanstvom prve mladalačke ljubavi. Ostvarenje te ljubavi ujedno je i početak nekog novog života i možda – treće knjige spisateljice Šomlo.

U svakom slučaju, delo "Kao" ima sve značajke događaja naredne literarne sezone koja će uneti jedan nov ton i uzburkati uspavane kritičke duhovne navike uvek na isti, tzv. objektivni pogled na našu stvarnost i ono što joj prethodi. Ovde je, međutim, život dat do kraja iskreno, potpuno i to modernnim, nenametljivim, krajnje osebnim literarnim načinom.

(Vilijam Abramčik-Velimir Abramović)

Ana Šomlo Bio-bibliografija

Ana Šomlo /Negotin, 1935/ pisac, prevodilac, novinar. Diplomirala orijentalnu filologiju i književnost na Beogradskom univerzitetu. Boravila dve godine na studijima u Jerusalimu radi usavršavanja arapskog i hebrejskog jezika.

Od 1960. godine radila na Televiziji Beograd, prvo u Kulturnoj redakciji, zatim u "TV-Reviji", a dvadeset godina je uređivala časopis "RTV – Teorija i Praksa".

Napisala je romane "Lea Štraser" /Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Beograd 1980/, "Kao..." /Spektar, Zagreb 1983, Prosveta, Beograd 1990/, "Glasovi dijaspore" /Književne novine, Beograd, 1985/, "Milenina pisma Kafki" /Književna zajednica Novog Sada, 1988/, "Hazari ili obnova vizantijskog romana", razgovori sa Miloradom Pavićem /BIGZ, Beograd 1990/, "Žuti prkos" /"Inđić", Beograd, 2006/.

Prevela je sa hebrejskog jezika roman Aharona Apelfelda "Badenhajm 1939" /Dečje novine, Beograd 1989/.

Priredila i uvodni tekst napisala za knjigu "TV Lica", portretna hronika sa fotografijama Ljubinka Kožula /RTV, Teorija i Praksa, Beograd, 1989/.

Predgovor i tumačenja napisala za knjigu "Pjesma nad pjesmama", sa ilustracijama Olje Ivanjicki, /Interpress, biblioteka Megila, Beograd, 1992/.

Priredila i prevela sa hebrejskog "Antologiju kratkih priča Izraela" /Bagdala, Kruševac 1995/.

Priredila i prevela sa hebrejskog "Antologiju izraelske poezije i proze" /Zidne novine, Sarajevo 1995/.

Međunarodno pismo: Savremena izraelska književnost, priredila Simha Kabiljo-Šutić, /delove prevela A.Š./, Književnost, 7–8/ 1998.

Dokumenti: Izrael 1948–1998, priredila Simha Kabiljo-Šutić /delove prevela A.Š./, Književnost, 9–10/ 1998.

Prevela sa hebrejskog zbirku eseja izraelskog političara Šimona Peresa "Novo Postanje" /BMG, Beograd 1999/.

Prevela sa hebrejskog doktorsku disertaciju Lily Halpert Zamir "Danilo Kiš: jedna mračna odiseja" /Ateneum, Beograd 2000/.

Sastavila "Hebrejsko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-hebrejski rečnik" /Udruženje jugoslovenskih Jevreja u Izraelu, Tel Aviv 1993/.

Napisala udžbenik "Učite sami hebrejski" /Izdanje autora, Natanija 1996/.

Saradnik je nekoliko enciklopedija: u Prosvetinoj "Enciklopediji" /Beograd, 1969/ je pisala odrednice o izraelskoj književnosti. U "Encyclopaedia Judaica" /Keter, Jerusalim 1974/ pisala je o književnicima jevrejskog porekla sa južnoslovenskog područja. U "Hrvatskom Općem leksikonu" /Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1996/ piše o savremenim izraelskim piscima.

Za rukopis zbirke priča "Ponovo u Jerusalimu" dobila je nagradu izraelskog Ministarstva za useljenje 1996. godine. Zbirku objavljuje Bosanska knjiga iz Sarajeva 1997. i Prosveta, Beograd 2004.

U izdanju beogradskog izdavača Miroslav izlazi zbirka priča "Iduće godine u Jerusalimu" 2000. godine.

"Antologija izraelske poezije 20. veka", izbor i prevod sa hebrejskog /Pismo br. 70, 2002/.

"Četiri kamile iz pustinje", zbirka šest priča Gideona Telpaza, prevod sa hebrejskog /Pismo br. 71, 2003/.

Knjiga intervjuja "Biti i opstati na televiziji", Radio televizija Srbije, 2004.

Prevela "Nakit" Šulamit Lapid, Clio 2004. godine.

Knjiga "Bila sam tvoje more /prepiska Franca Kafke i Milene Jesenske/", Pešić i sinovi, Beograd, 2005. godine.

Prevela "Lavlji med – Mit o Samsonu" Davida Grosmana, Geopoetika 2006. godine.

"Žuti prkos", roman, Izdanje Dragana Inđića, Beograd, 2006.

Sastavila "Hebrejsko-srpski rečnik", Jasen, Beograd, 2007.

"Moj svet knjiga – Dnevnik čitanja", "Pešić i sinovi", Beograd, 2008.

"Nove knjige Izraela", blok o izraelskoj književnosti, Književnost 4/2008.

"Holokaust i njegovo značenje" Jisraela Gutmana i Haima Šackera, prevele sa hebrejskog Ana Šomlo i Ela Krstić, Zavod za udbenike, Beograd, 2010.

"Uvek ovde, ponekad tamo", novinski tekstovi "Pešić i sinovi", 2010.

"Davka pitom" (Baš iznenada), priče, na hebrejskom, "Pyuttit", 2013.

U izraelskim književnim časopisima Moznaim, Iton 77, Rav Kol i Jerušalajim objavljuje svoje priče na hebrejskom jeziku.

Priznanje "Kalat haor" /Laureat svetlosti/ za 2005. godinu dodeljeno Ani Šomlo za dugogodišnji rad na afirmaciji izraelske književnosti u svetu.

"Moć govora i druge izraelske priče", izbor i prevod Ane Šomlo, "Kuća poezije", Banja Luka 2014.

"Antologija sayremene izraelske poezije" priredila i prevela Ane Šomlo, "Kuća poezije", Banja Luka 2015.

"Posle mnogo godina", priče, "Kuća poezije", Banja Luka.

Doživotni počasni potpredsednik Jevrejske opštine Beograd.

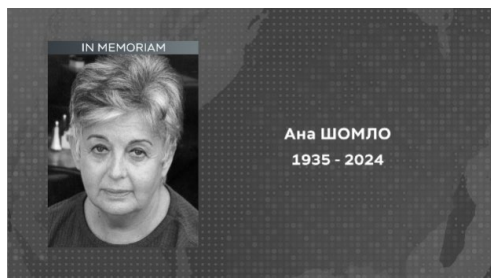
Bila je član IO SJOJ i predsednik Kulturne komisije SJOS.

Bila je predsednik HOJ-a i devet godina glavni urednik Mosta.

Član Udruženja književnika Srbije.

Član udruženja pisaca Izraela.

Laureat svetlosti.

U ovom broju

Zapisi Ane Šomlo

Filip David: Dnevnik čitanja

Vilijam Abramčik: KAO

Ana Šomlo: Bio-bibliografija

Ne zaboravite da otvorite
www.makabijada.com

http://balkansekhara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar
www.cendo.hr

Lamed

List za radoznale

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/214226803

Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 6114

e-mail: ninic@bezeqint.net

<https://listzaradoznale.wixsite.com/lamed>

*Logo Lameda je rad slikarke
Simonide Perice Uth iz Vašingtona*